

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Факультет фінансів та обліку
Кафедра фінансів ім. С.І. Юрія

ЗАБОЛОТНИЙ Микола Степанович

**Системні детермінанти виникнення асиметрій
фіскального простору держави / System
Determinants of Fiscal Space Asymmetry of State**

спеціальність: 072 - Фінанси, банківська справа та страхування
освітньо-професійна програма - Фіскальне адміністрування

Кваліфікаційна робота

Виконав студент групи ФФАм-22
М. С. Заболотний

Науковий керівник:
Г. В. Василевська

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту:

" ___ " _____ 20__ р.

Завідувач кафедри
_____ А. І. Крисоватий

ТЕРНОПІЛЬ - 2023

	2
ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ФІСКАЛЬНОГО ПРОСТОРУ ДЕРЖАВИ.....	7
1.1. Сутність та економічний зміст фіскального простору	7
1.2. Архітектоніка фіскального простору	14
Висновки до розділу 1	21
РОЗДІЛ 2. ПРАГМАТИКА АСИМЕТРІЙ ФІСКАЛЬНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	22
2.1. Бюджетно-податкові фактори фіскального простору України під час макроекономічної та військово-політичної нестабільності.....	22
2.2. Політика управління державним боргом в контексті асиметрій фіскального простору під час воєнного стану	32
Висновки до розділу 2	42
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ПОДОЛАННЯ АСИМЕТРІЙ ФІСКАЛЬНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	44
Висновки до розділу 3	52
ВИСНОВКИ.....	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	58

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сучасному світі, особливо в умовах глобалізації та динамічних соціально-економічних змін, розуміння фіскального простору держави набуває особливої ваги. Вивчення системних детермінантів, які спричиняють асиметрії у фіскальному просторі, стає важливим для формування ефективної бюджетної політики та управління державними фінансами. Асиметрії фіскального простору можуть виникати через різноманітні чинники, такі як макроекономічні коливання, політичні рішення, зміни у світовій економіці, чи навіть військові конфлікти. Такі асиметрії мають значний вплив на економічну стабільність та соціальний розвиток країни.

Для розробки ефективних механізмів вирівнювання фіскального простору необхідно детально розглянути детермінанти, які ведуть до його асиметрій. Це включає аналіз бюджетно-податкової політики, управління державним боргом, розподіл бюджетних ресурсів, та ефективність державних витрат. Важливим аспектом є також вивчення впливу зовнішніх шоків, таких як фінансові кризи, глобальні пандемії, чи геополітичні конфлікти, на фіскальну систему країни. Такий підхід дозволяє визначити слабкі місця у фіскальному механізмі та розробити стратегії для їх подолання.

У контексті макроекономічної стабільності та соціального добробуту, набуває значення розуміння взаємозв'язків між різними компонентами фіскального простору. Адекватне управління фіскальними асиметріями сприяє не лише зміцненню фінансової стабільності держави, але й забезпечує необхідні умови для економічного росту та соціального прогресу. В цьому контексті дослідження детермінантів асиметрій фіскального простору є ключовим для розробки гнучкої та прогнозованої фіскальної політики, здатної адаптуватися до постійно змінних умов та викликів воєнного стану.

Огляд літератури з теми дослідження. Аналіз наукових праць, присвячених вивченню асиметрій у фіскальному просторі держави, виявляє значну кількість робіт, які зосереджуються на різних аспектах цієї проблематики. Дослідження охоплюють такі теми, як вплив макроекономічних факторів,

політичних рішень, змін у світовій економіці та соціальних процесах на формування фіскального простору країни. Серед авторів, які активно досліджують ці питання, можна виділити таких вчених, як І.В. Блажко, О.С. Василюшен, О.М. Дробязко, Л.С. Ємельянова, М.О. Корецький, С.І. Лисенко, В.В. Москалець, А.В. Ольшанський, І.А. Сердюк, О.Ю. Харченко та інші. Їхні роботи внесли значний вклад у розуміння механізмів функціонування фіскального простору та виявлення його асиметрій.

Однак, існуючі наукові дослідження часто не враховують специфіку умов воєнного стану та його впливу на фіскальний простір. З огляду на нинішню ситуацію в Україні, де воєнні дії суттєво впливають на економічні процеси та фіскальну політику, актуальним стає дослідження управління фіскальним простором у таких умовах. Потрібно розробити моделі та механізми, що враховують особливості воєнного часу, зміни у національній та світовій економіці, та можливі шляхи оптимізації фіскального простору для забезпечення стабільності державних фінансів та ефективного реагування на кризові явища.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є ідентифікація та аналіз системних детермінантів, які спричиняють виникнення асиметрій у фіскальному просторі держави, з метою розробки ефективних стратегій фіскальної політики України.

Досягнення визначеної мети зумовило необхідність виконання в дослідженні таких завдань:

- дослідити економічний зміст та сутності податкових ризиків;
- вивчити теоретичні основи побудови моделей попередження та протидії податковим ризикам;
- проаналізувати вплив війни на податковий простір України;
- оцінити інструменти та стратегії політики фіскальних органів для мінімізації податкових ризиків в умовах воєнного стану в Україні.
- розробити рекомендації щодо удосконалення моделей попередження та протидії податковим ризикам.

Об'єктом дослідження є фіскальний простір держави, в якому проявляються різноманітні асиметрії в умовах сучасних соціально-економічних викликів.

Предмет дослідження система детермінантів, що впливають на формування та розвиток асиметрій у фіскальному просторі держави, включаючи макроекономічні, політичні, соціальні та інші фактори, що визначають його структуру та динаміку.

Методи дослідження. У рамках вивчення системних детермінантів асиметрій фіскального простору держави були використані різноманітні наукові методи. Історичний аналіз застосовано для дослідження еволюції фіскального простору та його асиметрій в історичній перспективі. Аналітичні методи, включаючи аналіз та синтез, використовувались для детального вивчення складних фінансових структур та їх взаємодії в різних умовах. Математичні та статистичні методи допомогли у кількісному оцінюванні фіскальних асиметрій та виявленні їх закономірностей. Логічне узагальнення та порівняльний аналіз застосовувалися для ідентифікації основних тенденцій та механізмів у фіскальному просторі, а методи індукції та дедукції використовувалися для формування обґрунтованих висновків та рекомендацій. Графічне та табличне представлення даних забезпечило наочність результатів, а описовий метод дозволив деталізувати різні аспекти дослідження фіскальних асиметрій.

Інформаційна база цієї роботи охоплює наукові праці вітчизняних та іноземних авторів у сфері фіскальної політики та економіки, з акцентом на детермінанти асиметрій фіскального простору. Включені також нормативні документи України, що стосуються фіскальних відносин, та статистичні дані від українських державних органів, які надають об'єктивну картину поточного стану економіки. Інтернет-ресурси використовуються для доступу до актуальних досліджень і аналітики, що висвітлюють сучасні виклики у сфері фіскальної політики.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в розробці комплексного підходу до адаптації податкової системи до умов воєнного стану, що включає

зниження податкового навантаження на підприємства, які здійснюють виробництво продукції з високою часткою доданої вартості та в галузі військово-промислового комплексу. Така пропозиція сприяє розумінню механізмів підтримки економічної активності в умовах воєнного стану, одночасно висвітлюючи вплив таких заходів на формування фіскального простору держави.

Вивчено і розроблено стратегію управління державним боргом, які враховують зростання боргового навантаження через фінансування оборонних витрат та соціальних програм, що дозволяє виявити баланс між необхідністю фінансування термінових потреб і ризиком зростання боргового навантаження, надаючи стратегічні напрямки для оптимізації фіскального простору в умовах воєнного конфлікту.

Практичне значення результатів дослідження в контексті системних детермінантів виникнення асиметрій фіскального простору держави виявляється в їх актуальності та придатності для використання в умовах воєнного стану і наступного відновлення економіки України. Розроблені пропозиції та стратегії можуть бути використані урядовими та фінансовими органами для вдосконалення фіскальної політики, зокрема у плані адаптації податкової системи до змінених умов, оптимізації управління державним боргом, а також для впровадження ефективних механізмів мобілізації фінансових ресурсів у відповідь на воєнні виклики.

Структура роботи. Випускна кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг магістерської роботи становить 65 сторінок, основний зміст роботи викладено на 59 сторінках. Робота містить 3 таблиці, 7 рисунків, список використаних джерел включає 61 найменування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ФІСКАЛЬНОГО ПРОСТОРУ ДЕРЖАВИ

1.1. Сутність та економічний зміст фіскального простору

Необхідність формування фундаментальних основ розвитку вітчизняної економіки, подолання кризових явищ та їх наслідків для суспільно-економічних процесів зумовило дифузію наукових поглядів в контексті забезпечення синергії фіскальних та монетарних інструментів як основних елементів стратегії державотворення.

Одним із інноваційних напрямів такої синергії є наукове обґрунтування та практичне втілення концептуальних засад формування фіскального простору, що, на наш погляд, повинен бути не лише доповненням бюджетно-податкової політики, а стати ресурсним буфером між фіскальною і монетарною політикою, який можна спрямувати на фінансування інноваційно-інвестиційних проектів через канали фіскально-монетарної трансмісії.

Однак, сучасна економічна думка в контексті формування науково та інституціональної архітектури фіскального простору зосереджує увагу на суто фіскальному аспекті цієї економічної категорії.

Так, один із основоположників концепції фіскального простору П.Хеллер трактує поняття фіскального простору як вивільнені з бюджету уряду фінансові ресурси, що дозволяють йому досягти бажаної мети без збитку для стійкості його фінансового положення або стабільності економіки. Ідея полягає в тому, що у фінансовому просторі повинні існувати або бути створені додаткові ресурси, які мають бути доступні для доцільних державних витрат [59]. Інший дослідник фіскального стимулювання економічного зростання Д.Пітерс під фіскальним простором розуміє різницю між поточним рівнем державного боргу і рівнем боргу, який є стійким і «керованим» [61]. Даним визначенням дослідник звужує

поняття фіскального простору до простої арифметичної різниці між керованим і валовим державним боргом. Дещо ширше визначення фіскального простору дає вітчизняна вчена А.Майба, яка під фіскальним простором розуміє вивільнену шляхом зменшення видатків або збільшення надходжень частину державних фінансів, якою уряд може скористатися для інноваційно-реформаційної діяльності [25, с.38]. Тобто, погляд вченої спрямований на обґрунтування конкретних дій уряду щодо формування надлишкових ресурсів, які він може використати для проведення інноваційної та реформаторської політики з метою створення фіскальних стимулів економічного розвитку.

З поміж багатьох інтерпретацій дефініції «фіскальний простір», на наш погляд найбільш широко та ґрунтовно пояснює сутність даної економічної категорії вітчизняна вчена М.Диха, яка під фіскальним простором розуміє потенційно можливий обсяг фінансових ресурсів, динамічно змінювана величина якого здатна регулюватися державою з урахуванням сукупності джерел формування бюджетних ресурсів, коштів фінансових і нефінансових корпорацій, господарюючих суб'єктів, державних цільових фондів для реалізації планів соціально-економічного розвитку та соціальних проблем, інноваційної модернізації економіки та підвищення її конкурентоспроможності на основі утвердження стратегічних цілей та пріоритетів розвитку країни: інноваційної моделі, структурно-інноваційної перебудови виробництва товарів і послуг, модернізації інфраструктури і базових секторів, формування режиму максимального сприяння бізнесу, розвитку людського і соціального капіталу, стійкого економічного зростання, гарантованого виконання державою своїх функцій [13, с. 81]. У сутнісному вимірі М.Диха значно розширює значення терміну «фіскальний простір», адже розуміє під чим не фактичну, а абстрактну, бажану величину фінансових ресурсів, які може створити та контролювати уряд за певних обставин та певних дій. Формування фіскального простору повинно виходити із загальноекономічної стратегії та визначення бажаного обсягу інвестиційних ресурсів для фінансування пріоритетних галузей виробництва і соціальної сфери. Ще одним достоїнством такого трактування дефініції

«фіскальний простір» є врахування фінансових ресурсів не лише фіскальних органів та державного бюджету, а й фінансових та не фінансових корпорації, мотивуючи це тим, що уряд в силу свої повноважень та функцій може спрямовувати ресурси банків та парабанківських установ на фінансування інноваційно-інвестиційних проектів розвитку держави в цілому.

В умовах розвитку кризових явищ у вітчизняній економіці проведення наукових досліджень та розробка практичних рекомендацій щодо формування та використання фіскального простору в антикризовому менеджменті є надзвичайно актуальним завданням з огляду на необхідність поєднання і підпорядкування єдиному вектору державної політики фіскальних та монетарних інструментів. Ефективне використання фіскального простору для стабілізації економічної та фінансової систем вимагає пошуку точок дотику як основних елементів фінансової системи (державних фінансів та банківських ресурсів), так і функцій Уряду і Національного банку України. Водночас, необхідно виокремити позитивні та негативні наслідки використання бюджетно-податкових та монетарних інструментів на фінансову стабільність, економічну і фінансову безпеку держави та банківської системи, як основної трансмісійної системи національної економіки.

На наш погляд, стратегія формування фіскального простору повинна враховувати напрямки негативного взаємовпливу фіскальних та монетарних інструментів на стійкість бюджетно-податкової та банківської системи, адже порушення будь-якої з них в кінцевому підсумку призводить до кризових явищ в економіці в цілому.

Аналізуючи наукову літературу та практику ведення бюджетно-податкової політики країн світу, можна зробити висновок, що концепція фіскального простору ґрунтується на добре відомій кейнсіанській моделі макроекономічного регулювання, адже домінантними ознаками визначає уряд, державних борг та дефіцит бюджету, які повинні стати основними інструментами реалізації державних інвестиційних процесів з метою розширення внутрішнього виробництва та стимулювання зростання сукупного попиту. Про те, на наш

погляд, на практиці реалізувати концепцію фіскального простору у суто фіскальній площині, на сьогоднішній, день не реально, адже перелічені інструменти матимуть вплив на монетарну сферу в частині стимулювання інфляційних та девальваційних процесів, що створюватиме певні дисбаланси на фінансових ринках та в економіці в цілому. Тому на наш погляд, використання інструментів формування фіскального простору повинна узгоджуватися із стратегією монетарної політики.

Основними ж точками дотику фіскальних та монетарних інструментів в контексті формування фіскального простору є наступні: державний борг, дефіцит бюджету, податкові пільги та податкові ставки, фінансова інфраструктура (табл. 1).

Ефективність впливу зазначених інструментів на формування фіскального простору та фінансову стабільність і фінансову безпеку банківської системи залежить від існуючих законодавчих обмежень, а також від рівня правової дисципліни, що склалася в суспільстві. Ці дві умови, на наш погляд дозволяють забезпечити адресність, активність, цільове призначення податкових та монетарних інструментів, а також мінімізувати ризики виникнення корупції і нецільового використання бюджетних коштів й банківських ресурсів в економіці.

Важливе місце в архітектурі механізму формування фіскального простору займає державний борг, а точніше способи та мета його формування. Так, якщо державний борг формується шляхом збільшення дефіциту бюджету з метою фінансування важливих галузей економіки, а особливо інвестиційних проектів, які дозволяють знизити рівень залежності держави та бізнесу від імпортних енергоносіїв, зменшити енергозатратність виробництва, збільшити кількість заводів та фабрик із виготовлення товарів вітчизняного виробництва з вітчизняних складників, то це дозволяє знизити негативне сальдо платіжного балансу та забезпечити зростання податкових надходжень до бюджету внаслідок розширення виробництва.

Таблиця 1

Інструменти формування фіскального простору, ризики та переваги їх дії

	Види	Підвиди	Переваги	Ризики	
Бюджетно-податкові інструменти	Бюджетні видатки	Бюджетний кредит	Стимулювання розвитку важливих галузей економіки, розвиток внутрішнього ринку та експортного потенціалу, що сприятиме збільшенню надходжень до бюджету	Стимулювання інфляційних процесів, нераціональний розподіл бюджетних коштів, що знижуватиме ефективність монетарної політики	
		Бюджетні інвестиції			
		Субсидії, субвенції, дотації			
		Структура видатків (питома вага видатків на економічний розвиток)			
	Бюджетний дефіцит	Розмір дефіциту	Спосіб фінансування дефіциту	Стимулювання розвитку важливих галузей економіки	Стимулювання інфляційних процесів
		Спосіб фінансування дефіциту			
	Податкові ставки	Податкове навантаження		Стимулювання розвитку важливих галузей економіки	Стимулювання розвитку тіньової економіки
	Податкові пільги	Інвестиційний податковий кредит	Інвестиційна податкова знижка	Стимулювання розвитку важливих галузей економіки та створення інноваційно-інвестиційної моделі розвитку економіки	Ризики нерівномірного розподілу розвитку регіонів і галузей економіки; Ризики зростання корупції
		Інвестиційна податкова знижка			
		Зниження ставки оподаткування			
Зменшення величини об'єкта оподаткування					
Податкові канікули					
Звільнення від оподаткування окремих операцій					
Звільнення від оподаткування окремих платників податків					
Альтернативні режими оподаткування	Спрощена система оподаткування	Спеціальні (вільні) економічні зони			
	Спеціальні (вільні) економічні зони				

Побудовано автором на основі [8; 17; 25; 54]

Зростання ж надходжень до бюджету дозволить поступово знизити дефіцит бюджету за рахунок розширення податкової бази, а не за рахунок зовнішніх чи внутрішніх запозичень. У випадку, якщо дефіцит бюджету використовується здебільшого для фінансування соціальних програм чи соціальних видатків (збільшення пенсій, стипендій заробітних плат, соціальної допомоги), то такий підхід вимагає пошуку джерел покриття державного боргу, що у випадку низьких суверенних рейтингів призводить до емісійного фінансування Державного бюджету. Такий механізм призводить до зростання

випуску облігацій внутрішньої державної позики з високими ставками дохідності на первинному ринку, де основним гравцем стає банківська система в особі Національного банку України та державних комерційних банків. Необхідність викупу ОВДП Національним банком України в Уряді призводить до зростання інфляції через збільшення емісії, а це, в свою чергу, підвищує тиск на валютний курс. З іншого боку, підвищення дохідності ОВДП, робить привабливими фактично без ризикові цінні папери для комерційних банків, що автоматично знижує кредитні вкладення в економіку, а це призводить до зниження надходжень до бюджету внаслідок звуження економічного відтворення. Зростання інфляції та девальвації, внаслідок неефективного управління державним боргом матиме суттєвий вплив на фінансову стабільність та фінансову безпеку банківської системи, адже їхніми наслідками є падіння довіри до влади і банків, що стимулює збитковість банківської діяльності. Тому, використання бюджетних інструментів для формування фіскального простору повинно відбуватися за чіткою послідовністю відповідно до оголошеної стратегії розвитку країни та узгоджуватися із монетарною стратегією.

Податкові інструменти формування фіскального простору в розвинутих країнах світу завжди були потужними важелями забезпечення економічного зростання, адже за рахунок податкових канікул, зниження податкового навантаження, надання податкових пільг формулювали позитивний діловий клімат. Найпоширенішими податковими стимулами у світовій практиці є податкові знижки для підприємств малого бізнесу, які, по суті забезпечують як велику кількість виробленої продукції, так і велику кількість робочих місць, що призводить до збільшення надходжень до бюджетів різних рівнів шляхом сплати податків на доходи фізичних осіб і соціальних внесків. Так, наприклад, для суб'єктів малого та середнього бізнесу в Бельгії передбачена базова податкова знижка у розмірі 3% від загального обсягу інвестицій (крім інвестицій у патенти, дослідження і розробки нової технології екологічної спрямованості та інвестицій в енергозбереження, по яких встановлено розмір базової знижки 13,5% для будь-яких підприємств). Додатково до базової знижки малі підприємства (кількість

працівників на початок року – менш ніж 20 чол.) мають право використовувати спеціальну знижку в розмірі 10,5% від суми амортизації, що нараховується на активи, в які вкладено будь-які інвестиції на суму 37500 євро, але не більше, ніж 50% прибутку до оподаткування [27, с. 25].

У Великобританії малі підприємства мають право на застосування податкової знижки в розмірі 150% від витрат на дослідження та розробки (за мінімальної суми інвестицій 10 тис. ф. ст.).

Малі підприємства Іспанії, поряд зі стандартними варіантами податкового кредиту (що використовуються будь-якими платниками), мають право на застосування спеціального 10%-го податкового кредиту від суми витрат, спрямованих на розвиток електронної комерції, Інтернет-технологій, створення комп'ютерної техніки та програмного забезпечення. Крім того, пільга у вигляді податкового кредиту встановлена для будь-яких підприємств, що інвестують кошти в нефінансові малі та середні підприємства, що здійснюють діяльність у сфері технологічних інновацій. Розмір такого податкового кредиту становить 99% від сум інвестицій у розвиток венчурного капіталу (дохід від продажу акцій та інших корпоративних прав).

У Норвегії для малих і середніх підприємств передбачено податковий кредит у сумі 18 – 20% від обсягу витрат на дослідження і розробки за умови, що обсяг відповідних витрат не перевищує 4 млн. норвезьких крон (для університетів та інших дослідницьких організацій – не більше 8 млн.). Конкретний розмір пільги залежить від обороту компанії, валюти балансу і кількості найманих працівників. В умовах світової фінансової кризи заслуговує на увагу досвід Угорщини, де малі й середні підприємства поряд з 100%-им податковим кредитом від суми інвестицій мають право на додаткове зменшення суми податку на 40% суми відсотків по заборгованості перед фінансовими організаціями за кредитами на виробництво матеріальних активів. При цьому діє обмеження щодо максимальної суми спеціального податкового кредиту. Подібний спеціальний податковий кредит для малих підприємств передбачено і законодавством Нідерландів [27, с. 25; 32, с. 39].

Таким чином, розвинуті країни світу за рахунок податкових інструментів стимулюють розвиток науково дослідних та конструкторських розробок, високотехнологічних галузей виробництва, що підвищують обсяги виробництва продукції з високою часткою доданої вартості, а це, в свою чергу забезпечує суттєвий приріст надходжень до державного бюджету.

У підсумку, фіскальний простір являє собою ключовий елемент у стратегії державотворення, що забезпечує синергію фіскальних та монетарних інструментів для ефективного розвитку економіки. Він слугує ресурсним буфером між фіскальною і монетарною політикою, дозволяючи направляти ресурси на інноваційно-інвестиційні проекти. Ефективне управління фіскальним простором, яке враховує як збільшення надходжень, так і зменшення витрат, може сприяти стабілізації економіки, зниженню інфляції та девальвації, а також забезпеченню фінансової стабільності та безпеки банківської системи. Розвинуті країни світу успішно використовують податкові інструменти для стимулювання розвитку науково-дослідних та конструкторських розробок, що забезпечує значне зростання надходжень до державних бюджетів, підвищуючи обсяги виробництва продукції з високою доданою вартістю.

1.2. Архітектоніка фіскального простору

Феномен фіскального простору характеризується своєю гетерогенністю у відношенні до складу та структури, що акцентує на необхідності глибокого вивчення його особливостей, включаючи формування, композицію, структуру, взаємозв'язки між компонентами та загальну архітектоніку. Термін "фіскальний простір" відображає структурні закономірності, які визначають його архітектоніку через взаємодію та вплив первинних та вторинних елементів. Фіскальний простір як середовище виникнення фінансових відносин між акторами фіскальної політики включає в себе державу у складі різних органів і

організацій, а також платників податків та громадян, які користуються суспільними благами. Крім того, до складу фіскального простору варто включити інші інституції, на які поширюється дія фіскальної політики.

Основні суб'єкти фіскального простору – державні органи, платники податків та громадяни – відіграють ключову роль у формуванні доходів держави, є реципієнтами цих доходів і впливають на розподіл фінансових ресурсів. Держава здійснює фіскальну політику через свої законодавчі та виконавчі органи, використовуючи різноманітні інструменти. Ці інструменти, будучи складовою частиною фіскального простору, базуються на економічних законах та принципах і спрямовані на регулювання взаємодії між різними суб'єктами. Реакція суб'єктів фіскальної політики на ці інструменти, будь то раціональна чи ірраціональна, є важливим елементом архітекtonіки фіскального простору, що формує оборотній зв'язок між державою та іншими учасниками фіскальної політики [8, с. 147-148].

Відповідно, аналіз фіскального простору повинен враховувати не тільки його структурні компоненти, але й динаміку взаємодії між ними, виявляючи як очевидні, так і приховані взаємозв'язки, які впливають на ефективність фіскальної політики та загальну економічну стабільність.

Фіскальний простір держави характеризується через взаємодію між суб'єктами фіскальної політики, які формують, розподіляють і використовують фінансові ресурси. Ці відносини зумовлені різноманітними факторами, включаючи економічні, соціальні, політичні та екологічні аспекти, а також соціальними нормами, які охоплюють правові, моральні, звичаєві норми та норми громадських організацій.

Серед ключових елементів фіскального простору важливу роль відіграють суб'єкти фіскальної політики, серед яких основними є держава, платники податків та споживачі суспільних благ. Однак, аналіз фіскальних відносин вимагає також врахування інших учасників, зокрема неформальних, які опосередковано впливають на фіскальну політику. Наприклад, важливість носія

податку, який хоча й неформалізований у законодавстві, несе значний вплив на процес оподаткування [54, с. 30].

Фіскальну політику держава здійснює через різні органи влади, при цьому ключову роль відіграє законодавча влада, яка через нормативно-правові акти формує основи процесів оподаткування та державних видатків. Ця роль законодавчої влади особливо важлива, оскільки стратегічні напрямки державних фінансів закріплюються в бюджетному законодавстві.

Виконавчі органи влади, представлені урядом, фіскальною службою та іншими установами, відіграють ключову роль у реалізації фіскальної політики. Особливу відповідальність у цьому процесі несе Міністерство фінансів України, яке відповідає за формулювання та виконання державної фінансової, бюджетної, податкової та митної політик. Його діяльність зосереджена на проектуванні Державного бюджету України, що сприяє розподілу фінансових ресурсів за пріоритетними напрямками.

Державна фіскальна служба України, займаючись контролем у сфері оподаткування та митних справ, гарантує виконання податкової та митної політик. Також важливо відмітити, що незважаючи на ефективність роботи контролюючих органів, відсутність належного законодавчого закріплення стратегії фіскальної політики може обмежити досягнення її цілей.

Інші державні органи, такі як Державна казначейська служба України, Національний банк України, комерційні банки, соціальні страхові фонди та Державна служба зайнятості, також вносять вклад у проведення фіскальної політики через різні функції, включаючи касове обслуговування бюджетів, проведення платежів та виплати соціальних допомог. Водночас, будь-який державний орган, як розпорядник бюджетних коштів, виступає суб'єктом фіскальної політики, відповідальним за ефективне використання державних ресурсів [36; 38].

Платники податків, які включають фізичних та юридичних осіб, виконують ключову функцію у фіскальній політиці, полягаючи в розрахунку та сплаті податків та зборів. Ця роль включає також податкових агентів, що

обчислюють, утримують і перераховують податки до бюджету. Ці аспекти податкових відносин визначені в Податковому кодексі України.

Паралельно, громадяни, як отримувачі суспільних благ, відіграють пасивну роль у фіскальній політиці, проте, водночас, як платники податків, вони впливають на фіскальну політику країни. Це відношення відображає теорію Е. Ліндаля про податки як ціну суспільних благ [54, с. 32]. У цьому контексті, громадяни як платники податків прагнуть отримати максимальну користь від сплачених податків у вигляді суспільних благ. Це умовне поділення громадян на суб'єкти фіскальної політики відбувається в контексті їх подвійної ролі як платників податків та отримувачів суспільних благ.

У процесі формування і впровадження фіскальної політики, значущим є розуміння кінцевого носія податку. Згідно з Дж. Стігліцом [49], остаточний тягар податку несуть фізичні особи, незалежно від того, чи є вони споживачами, працівниками чи власниками капіталу. Таким чином, випадки перекладання податку на виробника-юридичну особу в кінцевому підсумку спричиняють, що істинним носієм податку є фізична особа, в особі власника капіталу.

У сфері фіскальної політики, мотивація суб'єктів базується на їх інтересах, які відіграють ключову роль у прийнятті рішень. Інструменти фіскальної політики, які застосовуються залежно від соціально-економічного становища та етапу економічного циклу, включають як дискреційні, так і недискреційні заходи.

Недискреційна фіскальна політика виявляється через автоматичні стабілізатори, які діють без змін у законодавстві, наприклад, через пропорційне зростання податкових надходжень відносно зростання ВВП. Важливим прикладом такого автоматизму є прогресивне оподаткування доходів фізичних осіб, яке зростає з підвищенням ВВП, та зменшення трансфертних платежів під час економічного розвитку.

Фіскальні інструменти, такі як зміна податкових ставок чи державних витрат, підпорядковуються науковим принципам оподаткування, сформульованим вченими, такими як У. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо. Ефективність

фіскальної політики залежить від дотримання цих принципів, що включають критерії фіскальної достатності, економічної ефективності, соціальної справедливості, гнучкості та стабільності.

Умови, в яких формуються фінансові відносини, залежать від багатьох факторів, включаючи економічні, соціальні, політичні та екологічні аспекти, а також від соціальних норм. Ці умови визначають поведінку суб'єктів фіскальної політики і вимагають адекватного застосування інструментарію фіскальної політики, заснованого на аналізі економічних показників та економічного циклу.

Основні економічні індикатори, які впливають на фіскальну політику та економічний цикл, включають ВВП, інфляцію, бюджетний дефіцит, безробіття, торговельне сальдо та рівень державного боргу. Соціальні фактори також важливі для формування фінансових відносин і оцінюються через показники як ВВП на душу населення, рівень доходів, споживання продуктів, тривалість життя та якість дозвілля.

Фіскальна політика використовується для підвищення соціальних стандартів, особливо в ситуаціях, де рівень життя є низьким, через збільшення виплат на соціальні потреби. Однак, фінансування цих заходів у країнах з нерозвиненою економікою може призвести до збільшення податкового навантаження і зменшення бази оподаткування. Тому важливо розширювати базу оподаткування і боротися з тіньовою економікою, щоб забезпечити стабільне фінансування соціальних програм.

Політичні фактори також відіграють роль у формуванні фіскальної політики, оскільки вони впливають на стабілізацію економіки. Часто політики використовують фіскальну політику для підвищення власного політичного іміджу, а не для досягнення економічної стабільності, що може вести до інфляції та дестабілізації економіки. Такі дії можуть бути сприйняті виборцями як політично привабливі, але вони можуть викликати економічні коливання і навіть можуть бути використані для маніпуляції з метою здобуття підтримки на виборах.

Екологічні аспекти відіграють суттєву роль у формуванні фінансових відносин у фіскальному просторі, враховуючи глобальну тенденцію до сталого розвитку. Це передбачає збалансований підхід до досягнення економічних цілей, з урахуванням екологічних вимог, таких як раціональне використання природних ресурсів та зменшення екологічного впливу. Основні індикатори екологічного стану включають рівень забруднення повітря та води, стан природних ландшафтів, збереження біорізноманіття тощо.

Важливим аспектом у визначенні фінансових відносин є також соціальні норми, які поділяються на формальні, закріплені в законодавстві, та неформальні, що формуються під впливом суспільних цінностей, традицій і моралі. Законодавчі норми, що стосуються оподаткування та використання фінансових ресурсів, містяться у таких документах, як Конституція України, Податковий, Бюджетний та Митний кодекси України, а також у щорічних законах про державний бюджет. Недотримання цих норм може призвести до фінансової, адміністративної чи кримінальної відповідальності.

Загалом, ці фактори визначають умови, за яких формуються фінансові відносини, та впливають на поведінку суб'єктів фіскальної політики, вимагаючи від них адаптації до змінюваних умов та застосування відповідних фіскальних інструментів.

У контексті фіскального простору, крім законодавчих норм, існують неформальні норми, які також впливають на фінансові відносини. Серед них важливе місце займають моральні норми, що відображають уявлення суспільства про етичні аспекти поведінки, включаючи поняття добра, зла, справедливості та честі. Вплив цих норм реалізується через внутрішні переконання та громадську думку.

Податкова мораль, зокрема, визначається як готовність індивідів сплачувати податки, виходячи з морального обов'язку та впевненості в необхідності таких внесків для блага суспільства. Країни з тривалою історією ринкової економіки часто мають більш вироблену культуру дотримання

фіскальних моральних норм і звичаїв, ніж країни з коротшою фіскальною історією.

Звичаї, як інший вид неформальних норм, складаються із поведінкових правил, сформованих в суспільстві через тривале повторення і виконуються звичкою. У деяких суспільствах норми моралі та звичаїв дотримуються з більшою відповідальністю, ніж закони.

Громадські організації також встановлюють власні поведінкові правила, закріплені в їх статутах. У контексті фіскальної політики, це можуть бути, наприклад, етичні кодекси для працівників контролюючих органів, які визначають рамки їх діяльності і забезпечують дотримання прав платників податків. Українські нормативні документи, такі як «Норми поведінки в системі податкової служби України», «Кодекс честі працівника органів Державної податкової служби України» та «Правила поведінки посадових осіб Міністерства доходів і зборів», спрямовані на формування професійної чесності та відповідальності [7; 8; 9].

Фіскальний простір, виступаючи як структура, в якій реалізуються фіскальні стратегії, впливає на поведінку суб'єктів фіскальної політики. Ця сфера визначає, яким чином кожен суб'єкт приймає рішення та реагує на дії інших учасників. Вибір поведінки може бути заснований на раціональних принципах економічної теорії або може відбуватися під впливом психологічних аспектів, що відображають різні мотивації та реакції в економічних ситуаціях.

У контексті реалізації фіскальної політики держава повинна враховувати не тільки економічні, але й соціально-культурні фактори, такі як менталітет та традиції нації. Аналіз поведінки суспільства, особливо в нестандартних ситуаціях, дозволяє державі адекватно прогнозувати реакції та наслідки фіскальних рішень, забезпечуючи таким чином більш ефективне управління економічними процесами.

Висновки до розділу 1

Фіскальний простір являє собою комплексний механізм, що включає різноманітні фінансові ресурси, доступні для держави. Він відіграє критичну роль у реалізації стратегічних цілей та пріоритетів розвитку країни, зокрема в інноваційному модернізуванні економіки. Ефективне управління цим простором вимагає врахування загальноекономічної стратегії, бажаних інвестиційних ресурсів та взаємодії різних елементів фінансової системи.

Фіскальний простір є інструментом для досягнення макроекономічної стабільності та стимулювання економічного зростання. Використання бюджетно-податкових та монетарних інструментів вимагає ретельної координації і врахування потенційних ефектів на економічну та фінансову стабільність. Правильне управління фіскальним простором може ефективно використовувати державний борг та бюджетний дефіцит для інвестування в ключові галузі економіки, забезпечуючи тим самим стимулювання зростання та розвитку.

У фіскальному просторі ключову роль відіграють державні органи, які через законодавчі та нормативні акти формують основу для фіскальної політики та її впровадження. Вони забезпечують регулювання взаємодії між різними суб'єктами фіскальної політики, спрямовуючи фінансові ресурси на важливі соціально-економічні завдання.

Фіскальний простір характеризується динамічною взаємодією між різними суб'єктами, де рішення та поведінка кожного учасника залежать від багатофакторного аналізу, що включає врахування не тільки економічних, але й соціально-культурних, політичних та екологічних чинників, що визначають специфіку взаємодії у фіскальному просторі.

РОЗДІЛ 2

ПРАГМАТИКА АСИМЕТРИЙ ФІСКАЛЬНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

2.1. Бюджетно-податкові фактори фіскального простору України під час макроекономічної та військово-політичної нестабільності

Сучасний період розвитку України характеризується значними викликами, що впливають на всі сфери державного управління, включаючи фіскальний сектор. Зокрема, макроекономічна та військово-політична нестабільність, яка охопила країну в останні роки, вимагає адаптації фіскального простору до нових реалій. В цьому контексті особливу увагу заслуговують бюджетно-податкові фактори, які є ключовими у забезпеченні фінансової стабільності та ефективного управління державними фінансовими ресурсами.

Ефективне управління бюджетно-податковою політикою в умовах макроекономічної та військово-політичної нестабільності стає одним з вирішальних чинників, що визначає здатність держави до адаптації та виживання. В цей період ключовим завданням є не лише забезпечення фіскальної стабільності, але й мобілізація ресурсів для вирішення нагальних соціально-економічних та оборонних потреб, що передбачає реалізацію комплексу заходів, спрямованих на оптимізацію податкової системи, раціональне розподіл та використання бюджетних коштів, а також пошук ефективних шляхів боротьби з фінансовими втратами.

Оптимізація податкової системи в умовах нестабільності передбачає заходи, спрямовані на підтримку економічної активності, зокрема через зниження податкового тиску на виробництво та малі і середні підприємства. Водночас, актуальним залишається питання боротьби з тіньовою економікою та забезпечення справедливого та ефективного збору податків. В цьому контексті,

уряду необхідно шукати баланс між необхідністю мобілізації фінансових ресурсів та стимулюванням економічного зростання.

У контексті воєнного стану, який впливає на всі аспекти національної економіки, особливої актуальності набуває адаптація податково-бюджетних інструментів фіскальної політики. Це обумовлено необхідністю забезпечення фінансової стабільності, підтримки важливих галузей економіки та забезпечення соціальних потреб населення в умовах підвищених вимог до обороноздатності та безпеки країни. Таким чином, зміна фокусу в податковій політиці та оптимізація бюджетних витрат стають ключовими факторами, що забезпечують ефективне реагування на виклики воєнного часу.

Розглянемо характеристики та застосування бюджетних інструментів української політики в контексті підтримки економічної стабільності країни в умовах військового конфлікту. Особливо важливим стало це після великомасштабного нападу Росії на Україну у лютому 2022 року, що призвело до призупинення діяльності багатьох українських підприємств та повного припинення роботи деяких з них на окупованих територіях. Така ситуація мала значний вплив на економічну стабільність країни та показники доходів держбюджету.

Задля підтримки економічної безпеки країни і запобігання масовим банкрутствам підприємств, український Уряд та Верховна Рада розробили низку заходів, спрямованих на надання податкових пільг та інших регулятивних заходів для підтримки національного бізнесу.

Зокрема, у березні 2022 року Верховна Рада України прийняла законодавчі акти, серед яких «Закон України про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану чи стану війни» та «Закон України про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей оподаткування та звітності в період воєнного стану»[41]. Ці закони передбачали відтермінування сплати податків і подання податкових звітів, а також запровадження мораторію на податкові перевірки.

Зміна у системі оподаткування підприємств, які отримали можливість переходу на спрощену систему оподаткування зі зниженою ставкою в 2% від обороту. Це замінює стандартну ставку податку на прибуток, яка становила 18%, та ставку ПДВ у 20%.

1. Зниження податкової ставки для фізичних осіб-підприємців, які працюють на третій групі спрощеної системи оподаткування. Для них ставка зменшена до 2% з обороту замість попередньої 5%.

2. Встановлення добровільності у сплаті єдиного податку протягом періоду воєнного стану для фізичних осіб-підприємців, які працюють на першій та другій групах спрощеної системи оподаткування. Також надано можливість цим особам та особам, що займаються незалежною професійною діяльністю, у період воєнного стану та протягом року після його завершення не нараховувати та не сплачувати Єдиний соціальний внесок (ЄСВ) за себе. Додатково, в період воєнного стану, не застосовуються штрафні санкції за несвоєчасну або не повну сплату ЄСВ.

3. Введення звільнення від сплати земельного податку, екологічного податку та податку на нерухомість до кінця року, в якому буде завершено воєнний стан. Особливістю є те, що звільнення від податку на нерухомість стосується лише власників, які перебувають на окупованих або прифронтових територіях.

4. Тимчасове зниження ставки ПДВ до 7% на операції з постачання та ввезення певних нафтопродуктів та бензинів, відповідно до класифікації за кодами УКТ ЗЕД. Цей крок спрямований на забезпечення доступності важливих енергоресурсів та підтримку економічної стійкості в умовах кризи.

5. Звільнення від митних платежів при ввезенні товарів, що надходять для потреб правоохоронних органів, Міністерства оборони, Збройних Сил України та добровольчих формувань. Цей захід забезпечує необхідну підтримку силовим структурам, що беруть участь у обороні країни.

6. Впровадження спрощеної процедури звільнення від ПДВ на лікарські засоби, медичні вироби та допоміжні засоби до них. Ця ініціатива

спрямована на зниження фінансового тягаря на систему охорони здоров'я та забезпечення доступності медичних товарів для потреб населення та військових [47].

У процесі оцінки впроваджених податкових пільг у контексті бюджетної політики слід відмітити, що такі ініціативи сприяли підтримці фіскального простору підприємств, зайнятих у сферах виробництва товарів та надання послуг, а також стабільності ринків, які є ключовими для формування попиту і пропозиції. Зниження податкових зобов'язань допомогло компаніям звільнити додаткові ресурси для адаптації до нових умов бізнес-середовища в період війни. Також, пом'якшення умов оподаткування пального в часи його обмеженого доступу через воєнні дії позитивно вплинуло на стримування зростання цін на товарних та ресурсних ринках.

Проте, перехід юридичних осіб на спрощену систему оподаткування зі ставкою 2% від обороту виявився більш вигідним для високорентабельного бізнесу. У ситуації, коли компанії зазнають економічних збитків, перебуваючи на загальній системі оподаткування, вони можуть не сплачувати податок на прибуток у 18% через відсутність прибутку. Таким чином, хоча запропоновані податкові заходи мали загалом позитивний вплив на фіскальний простір, їхній вплив варіювався в залежності від конкретних обставин та характеристик бізнесу [57].

Серед заходів податкової політики, що впроваджувалися під час воєнного стану, значну користь здобули фізичні особи-підприємці (ФОП) завдяки введенню пільгових ставок єдиного податку та добровільної основи сплати єдиного соціального внеску. Ці заходи сприяли не лише підтримці існуючих ФОПів, які відіграють важливу роль у створенні робочих місць та забезпеченні місцевих ринків товарів і послуг, але й стимулювали реєстрацію нових ФОПів під час воєнних умов.

Така підтримка відіграла ключову роль у підтриманні місцевої економіки, допомагаючи підприємцям впоратися з викликами воєнного часу і забезпечуючи продовження господарської активності. Така політика, що спрощувала податкові

та адміністративні процедури, сприяла зростанню кількості зареєстрованих ФОПів (рис. 2.1), що свідчить про її ефективність у стимулюванні підприємницької активності навіть у непростих умовах.

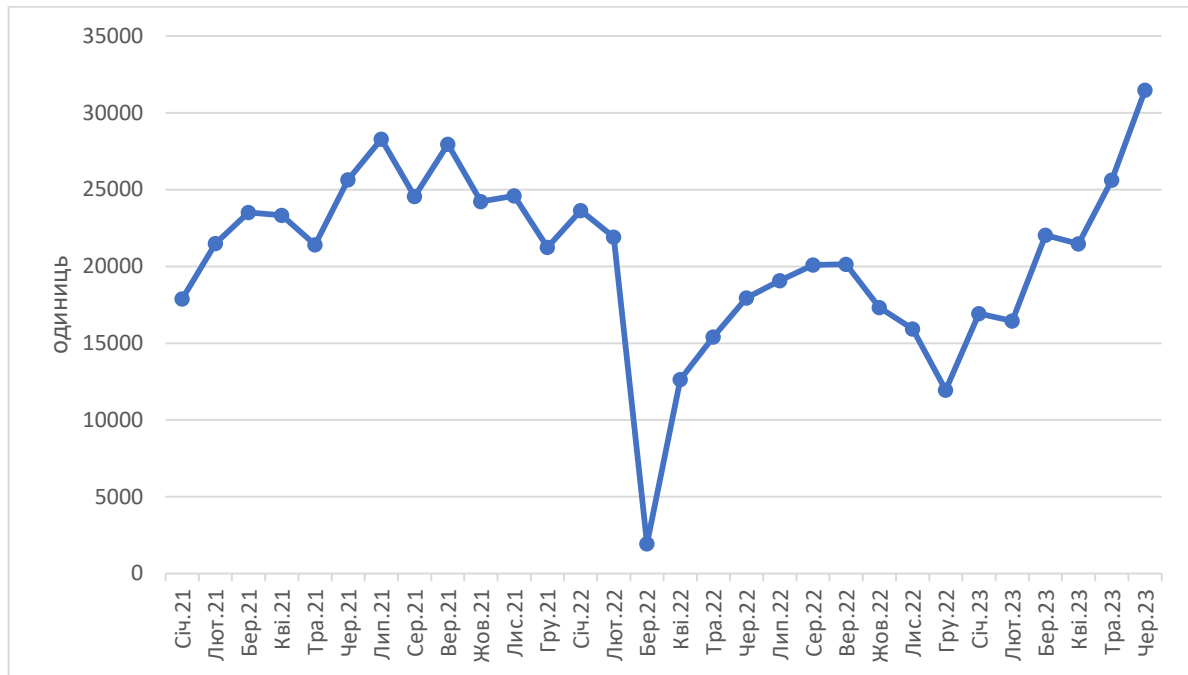

Рис. 2.1. Динаміка створення нових фізичних осіб-підприємців у 2021-2023 роках*

*Побудовано автором за даними Опендатабот [34]

За інформацією, представленою на рисунку 2.1, кількість нових реєстрацій фізичних осіб-підприємців у червні 2023 року перевищила показники довоєнного періоду, свідчаючи про відновлення позитивних тенденцій в підприємницькому секторі з квітня 2022 року. Однак, період кризи в енергетичній інфраструктурі, спровокований ракетними обстрілами, став винятком із цієї тенденції.

Таке зростання, очевидно, було частково обумовлено податковими пільгами, які надавались фізичним особам-підприємцям. Ці заходи сприяли не тільки відновленню діяльності існуючих ФОПів, але й стимулювали появу нових підприємців в умовах воєнного стану, що важливо для збереження економічної стабільності.

Водночас, слід відзначити недоліки у бюджетній політиці, особливо у контексті введення пільгової ставки в 2% з обороту для підприємств грального бізнесу. Цей крок, хоча і сприяв діяльності таких підприємств, однак призвів до значного зниження надходжень у державний бюджет. Для ілюстрації, у першому півріччі 2022 року гральний бізнес сплатив 209 мільйонів гривень єдиного податку, тоді як у першому півріччі 2023 року, після скасування пільги, ця сума зростає у 14 разів і склала 2,94 мільярда гривень [36]. Приклад демонструє необхідність уважного підходу до розробки бюджетної політики, що бере до уваги потенційний вплив на бюджетні надходження і економічний розвиток країни.

В контексті фіскального простору та його впливу на бюджетну безпеку, яка є інтегральною частиною економічної безпеки країни, можна відзначити наступне: ініціативи щодо зниження податкової ставки до 2% та впровадження можливості для юридичних осіб перейти на спрощену систему оподаткування внесли значний внесок у збільшення обсягів надходжень від єдиного податку до місцевих бюджетів. Це виявилось особливо важливим у світлі скорочення чисельності фізичних осіб-підприємців через окупацію територій, як це відображено в даних Державної служби статистики України, згідно з якими в 2022 році зафіксовано зменшення кількості активних ФОПів на 130 тисяч порівняно з попереднім роком. Однак, з іншого боку, введення податкових пільг, таких як зменшення ставки ПДВ до 7% та скасування акцизного податку на пальне, призвело до зниження податкових надходжень до державного бюджету з цих джерел, що ілюструється на рисунку 2.2. Ці заходи відіграли важливу роль у фіскальному просторі країни, визначаючи динаміку бюджетних надходжень та витрат, та впливаючи на загальну фіскальну стабільність в умовах воєнного стану.

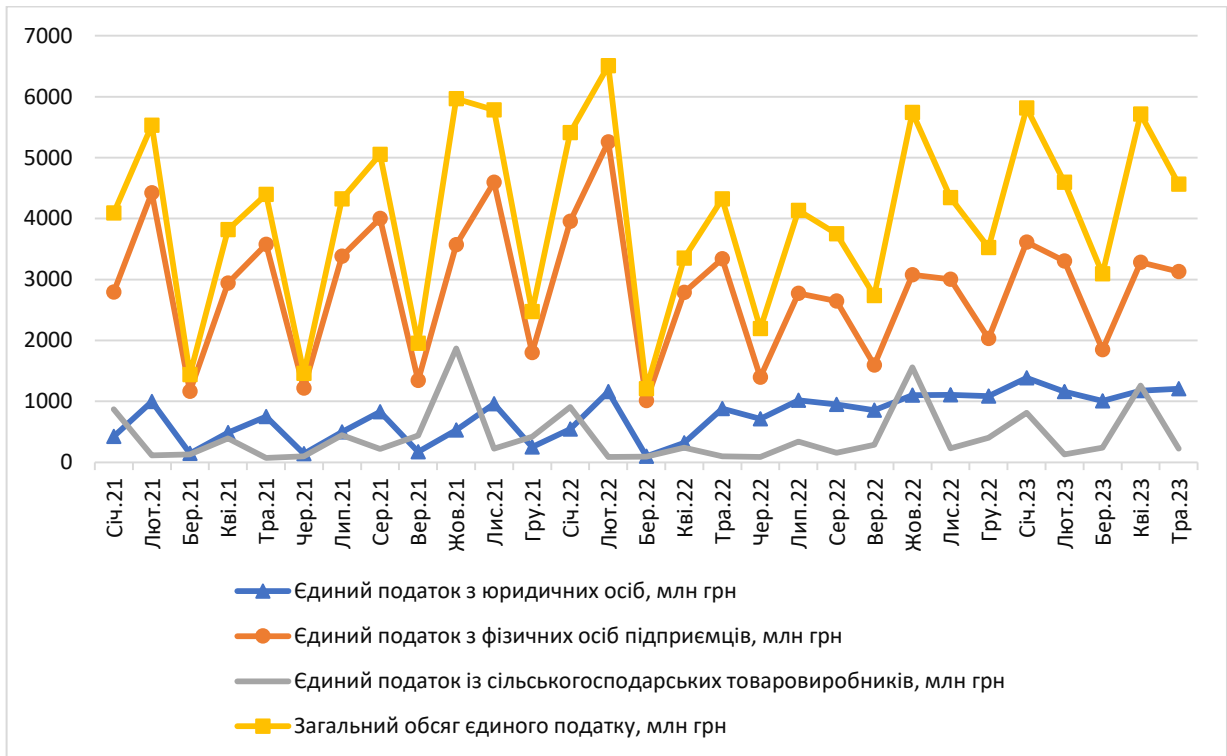

Рис. 2.2. Динаміка надходження єдиного податку до місцевих бюджетів у розрізі платників податку у 2021-2023 роках

*Побудовано автором за даними Державної казначейської служби України [36].

Згідно з даними, представленими на рисунку 2.2, можна спостерігати збільшення обсягів внесків єдиного податку від юридичних осіб, починаючи з квітня 2022 року. Це сприяло зростанню загальних надходжень до місцевих бюджетів України від єдиного податку, що сплачують юридичні особи, на суму в 3,7 мільярда гривень у порівнянні з показниками 2021 року. Загальна сума сплаченого єдиного податку у 2022 році склала 32,8 мільярда гривень, що на 2 мільярди менше від показників попереднього року. Проте, динаміка внесків єдиного податку за перші п'ять місяців 2023 року вказує на відновлення довоєнних тенденцій надходжень цього податку до місцевих бюджетів.

Враховуючи фіскальний простір, необхідно звернути увагу на важливість грантової підтримки для суб'єктів господарювання, особливо у сфері розвитку малого бізнесу (грант в розмірі 250 тис грн), будівництва теплиць (грант 4 млн грн), садів та переробних підприємств (грант 8 млн грн). Хоча суми, виділені на

такі програми, можуть здатися недостатніми для швидкого і ефективного розвитку, особливо з огляду на валютний еквівалент у доларах США, необхідні для закупівлі виробничого обладнання, вони відіграють важливу роль у підтримці мікробізнесу, надаючи можливість залучати додаткові ресурси на безоплатній основі.

У контексті податкових пільг, запроваджених для імпорту пального, гуманітарної допомоги та автомобілів, варто відзначити значне зниження надходжень до державного бюджету від ПДВ, акцизного податку та митних платежів у 2022 році порівняно з показниками 2021 року, що ілюструється на рисунку 2.3. Ці зміни у податковій політиці мали прямий вплив на фінансовий простір країни, впливаючи на структуру та обсяги бюджетних надходжень.

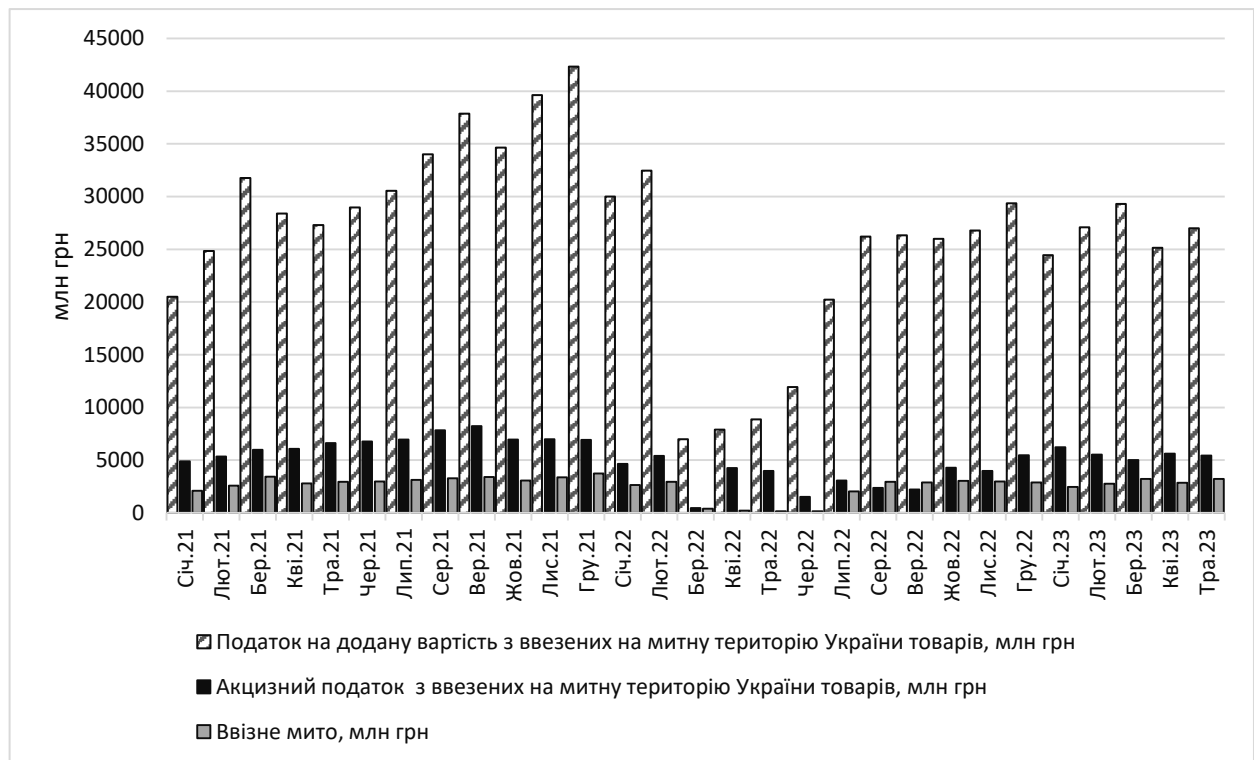

Рис. 2.3. Динаміка надходжень до державного бюджету податків на ввезених на митну територію України у 2021-2023 роках

*Побудовано автором за даними Державної казначейської служби України [35]

З аналізу даних на рисунку 2.3 випливає, що встановлені пільги по сплаті ПДВ, акцизного податку та ввізного мита на товари, ввезені на територію

України, справили помітний негативний вплив на обсяг податкових надходжень до державного бюджету.

Додатково, слід зазначити, що через воєнні дії обсяг імпорту також знизився. Середній темп приросту імпорту до України становить -16,8%, тоді як середній темп приросту надходжень до державного бюджету від ПДВ на імпорتنі товари склав -31,2%. Це означає, що державний бюджет недоотримав значні кошти, що негативно позначилося на бюджетному стані країни. Однак, ці податкові зміни на довший період мають позитивний вплив на фіскальний простір, допомагаючи зберегти роботу бізнесу, зменшити збитки підприємств, уповільнити зростання цін і зменшити ризики дефіциту товарів та послуг, а також підтримувати функціонування ринків.

Повномасштабна війна, розпочата Росією проти України, змусила український уряд кардинально переглянути стратегію бюджетної політики, адаптуючи її до умов воєнного стану для забезпечення прийняттого рівня економічної безпеки. Продовження військових дій, скорочення чисельності населення та підприємств, а також зростання витрат на оборону спричинили значне збільшення дефіциту державного бюджету, що призвело до перевищення Маастрихтських критеріїв значно більше, ніж під час попередніх економічних і фінансових криз, створюючи виклики для управління фіскальним простором країни.

Зростання дефіциту державного бюджету до 17,6% від ВВП та скорочення ВВП України на 31,0% у 2022 році порівняно з 2021 роком є суттєвими показниками, що впливають на стабільність фіскального простору країни. Великий бюджетний дефіцит призвів до невиконання запланованих обсягів бюджетних видатків, особливо у сфері економічної діяльності, де за даними Державної казначейської служби України виконання видатків у 2022 році склало лише 28,89%.

Під час війни пріоритет у виконанні видатків державного бюджету зміщується на потреби оборонного сектору. Фінансування дефіциту бюджету здійснюється через залучення додаткового державного боргу та міжнародної

фінансової підтримки. Проте, для розвитку економіки країни, що веде бойові дії, критично важливим є накопичення та виробництво необхідних ресурсів, як для підтримки оборони, так і для досягнення перемоги над ворогом. У цьому контексті зниження видатків на економічну діяльність ускладнює ситуацію, погіршуючи загальний рівень економічної стабільності держави та створює ризик виснаження критичних ресурсів, необхідних для ведення військових дій.

У 2022 році в Україні спостерігалася критична ситуація з державним боргом та дефіцитом державного бюджету у відношенні до ВВП, з основним фокусом на фінансування поточних та оборонних видатків. Капітальні видатки, або так звані видатки на розвиток, були значно скорочені, зі зменшенням планового обсягу фінансування державних цільових програм розвитку з 7,15 млрд грн до 0,5 млрд грн. Фактично, реалізація цих програм склала лише 20% від запланованого обсягу.

Цей підхід до бюджетної політики вказує на відсутність ефективної стратегії розвитку національної економіки в умовах війни і обмежує роль держави в забезпеченні її економічного зростання та безпеки. Незважаючи на досвід інших країн, таких як Ізраїль, де економіка продовжувала розвиватися під час тривалих військових конфліктів, Україна не змогла створити достатні внутрішні ресурси та резерви для ефективного ведення війни та підтримки економічного розвитку.

Зменшення видатків на економічну діяльність також вплинуло на логістичне забезпечення країни, особливо у сфері аграрних перевезень, що мало негативний вплив на економічну безпеку. Неможливість торгівлі основними експортними товарами через заблоковані та окуповані морські порти призвела до зниження податкових надходжень, валютної виручки та зменшення прибутковості експортерів. Така ситуація підсилює потребу в переосмисленні та адаптації фіскального простору країни для забезпечення її стійкості в умовах війни.

В умовах воєнного стану, Україні потрібно не лише збільшувати витрати на оборону, але й активно інвестувати у розвиток економіки. Особлива увага

повинна приділятися логістичній інфраструктурі, підтримці переробної промисловості та військово-промислового комплексу. Ефективніше використання внутрішніх ресурсів, зокрема шляхом підвищення ефективності податкових органів, може стати ключовим джерелом фінансування необхідних програм.

Фіскальний простір України вимагає стратегічного підходу до розподілу бюджетних коштів, де основним пріоритетом має стати не тільки забезпечення оборонних потреб, але й інвестиції у економічний розвиток. Важливо розуміти, що підтримка економічної активності та інновацій є ключовими для підтримки фіскальної стабільності та відновлення країни. Використання як внутрішніх, так і міжнародних фінансових ресурсів, може сприяти забезпеченню фінансової підтримки цих критичних секторів.

2.2. Політика управління державним боргом в контексті асиметрій фіскального простору під час воєнного стану

З настанням широкомасштабного конфлікту економічний стан громадян та бізнес-активність значно погіршилися. Спостерігалось зростання безробіття та інфляції, падіння вартості національної валюти. Значна частка населення була змушена залишити свої оселі, шукаючи безпеки всередині країни чи за її межами. Згідно з даними Міністерства економіки, країна зазнала втрати ВВП на рівні 30,4%. У таких складних обставинах, кредитні ресурси та безповоротні фінансові впливання стали важливою підтримкою для державного бюджету, допомігши зберегти його стабільність. Завдяки зусиллям міжнародних партнерів та використанню військових облігацій, куплених Національним банком і проданих на аукціонах, фінансова система країни витримала економічний удар.

Тим не менш, залучення фінансів з зовнішніх і внутрішніх ринків державних цінних паперів призвело до збільшення боргового тягаря. Це впливає на фіскальну стабільність країни і вимагає розробки стратегій ефективного управління державним боргом.

Економічний стан України протягом 2015-2021 років тісно пов'язаний із ситуацією з державним боргом, що відображає політику уряду, особливо у сфері публічних фінансів. Наприклад, 2015 рік, який був першим після початку військових дій на сході країни та анексії АР Крим Росією, відзначався глибокою економічною кризою. В цей період ВВП України скоротився на 6,6% у 2014 році та на 9,8% у 2015 році.

Уряд відреагував на ці виклики, залучивши додаткове фінансування, включаючи кошти від МВФ, що призвело до зростання співвідношення державного боргу до ВВП з 59,7% у кінці 2014 року до майже 67% на кінець 2015 року, що було також зумовлено значною девальвацією гривні.

Важливим кроком у цей період стала реструктуризація боргу, ініційована урядом, що мали на меті зменшити фінансовий тягар на економіку. В результаті Україна досягла угоди з кредиторами, що включала списання 20% боргу та відтермінування погашення єврооблігацій. Такі дії можуть служити прикладом для майбутніх переговорів щодо управління боргами, підкреслюючи значення гнучкості та дипломатії у фінансовій політиці країни в умовах економічних змін.

У період 2017-2019 років уряд України реалізував політику фіскальної консолідації, що включала прийняття Стратегії управління державним боргом. Одним із ключових напрямків цієї стратегії було прагнення збільшити частку гривневого боргу та привертати інвестиції на більш тривалі періоди. Важливим кроком у цьому напрямку стало включення п'ятирічних облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП) України до глобальних індексів боргових цінних паперів MV Index Solutions у 2019 році. Цей крок сприяв зростанню інтересу з боку іноземних інвесторів до українських ОВДП [30].

Така політика, зокрема, допомогла країні зменшити негативний вплив економічних шоків, як-то пандемічна криза 2020 року. Україна відзначилася відносно невеликим падінням ВВП під час кризи, а вже в 2021 році спостерігалось зростання економіки. Одним з чинників, що сприяли цьому, була стабільність агросектору. Україна, яка має значну частку аграрного сектору у своєму ВВП (9,3% у 2020 році та 10,6% у 2021) та в експорті (49% у 2020 році та

43,9% у 2021), змогла скористатися від світового попиту на аграрну продукцію, який залишався стабільним навіть під час кризи [31].

Таким чином, стратегія уряду України щодо управління державним боргом, зосередження на залученні інвестицій на довший термін і фокус на розвиток внутрішніх ресурсів, особливо в агросекторі, сприяли підвищенню економічної стійкості країни. Це також демонструє важливість адаптивності і гнучкості у фінансовій політиці, особливо в умовах глобальних викликів, як то світові економічні кризи.

Протягом 2015-2021 років, незважаючи на номінальне збільшення державного боргу України з 1,3 трлн грн до 2,4 трлн грн, його відсоткове співвідношення до ВВП зменшувалося, що можна пояснити як зростанням реального ВВП, так і високою інфляцією до 2019 року. У 2019 році співвідношення державного боргу до ВВП склало 44,3%, а у 2021 році знизилася до 43,3% (рис. 2.4). Значне зростання боргу у 2020 році (до 53,5%) було викликане потребою в додаткових коштах для підтримки охорони здоров'я через пандемію COVID-19, але цей стрибок був тимчасовим.

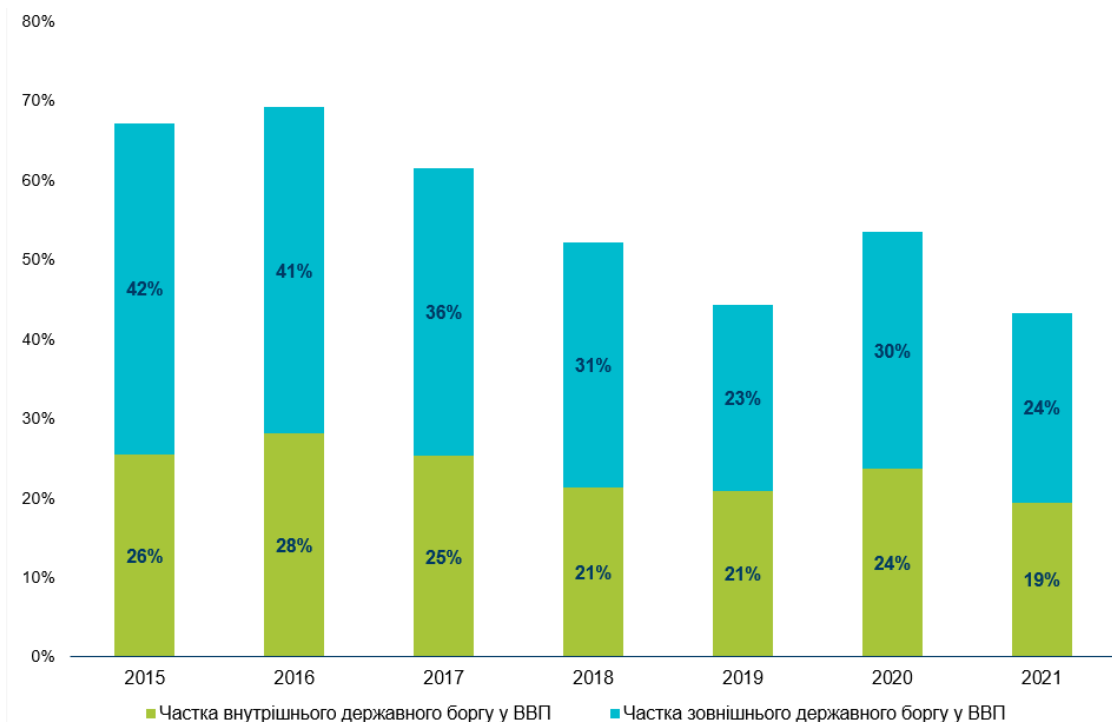

Рис. 2.4. Динаміка внутрішнього і зовнішнього державного боргу України по відношенню до ВВП у 2015-2021 роках [28]

Уряд зосередив увагу на зменшенні частки зовнішнього боргу відносно ВВП, аби знизити валютні ризики. До 2021 року 45% прямого державного боргу складав внутрішній борг, що є збільшенням порівняно з 38% у 2015 році.

Така стратегія дозволила Україні втримати фінансову стабільність навіть під час глобальної кризи, спричиненої пандемією, що, в свою чергу, дало можливість країні швидко реагувати на виклики, викликані повномасштабним вторгненням Росії у 2022 році, і негайно розпочати переговори з міжнародними партнерами для залучення необхідних фінансових ресурсів. Це підкреслює важливість гнучкої та прогнозованої фіскальної політики, яка здатна адаптуватися до змінних умов та викликів.

З початком війни у 2022 році Україна зіткнулася з величезними фінансовими викликами, що було пов'язано з різким збільшенням державних витрат, необхідних для фінансування військових потреб і підтримки громадян, які втратили житло та роботу через війну. Водночас здатність уряду збирати податки та наповнювати бюджет суттєво знизилася, що спричинило рекордний рівень потреби в фінансуванні.

За період з січня по листопад 2022 року державний борг країни зріс на 50%, сягнувши 3,6 трлн грн, порівняно з 2,4 трлн грн на початок року. За прогнозами Мінекономіки, до кінця 2022 року реальний ВВП України мав скоротитися на 32%, а номінальний ВВП - до 4,7 трлн грн, що вказує на співвідношення боргу до ВВП на рівні приблизно 76,6%. Фактично цей показник міг бути ще вищим у зв'язку з оцінкою Мінекономіки про скорочення реального ВВП на 30,4% [28].

Ці обставини зумовили, що рівень державного боргу в 2022 році значно перевищив 60% від ВВП - межу, яка була встановлена фіскальним правилом до початку війни. Однак через військові дії дію цього та інших фіскальних правил було призупинено, згідно зі статтею 18 Бюджетного кодексу України. Це означає, що в умовах війни та її економічних наслідків, уряд України мав змогу переглянути свою фіскальну політику, адаптуючи її до нових реалій.

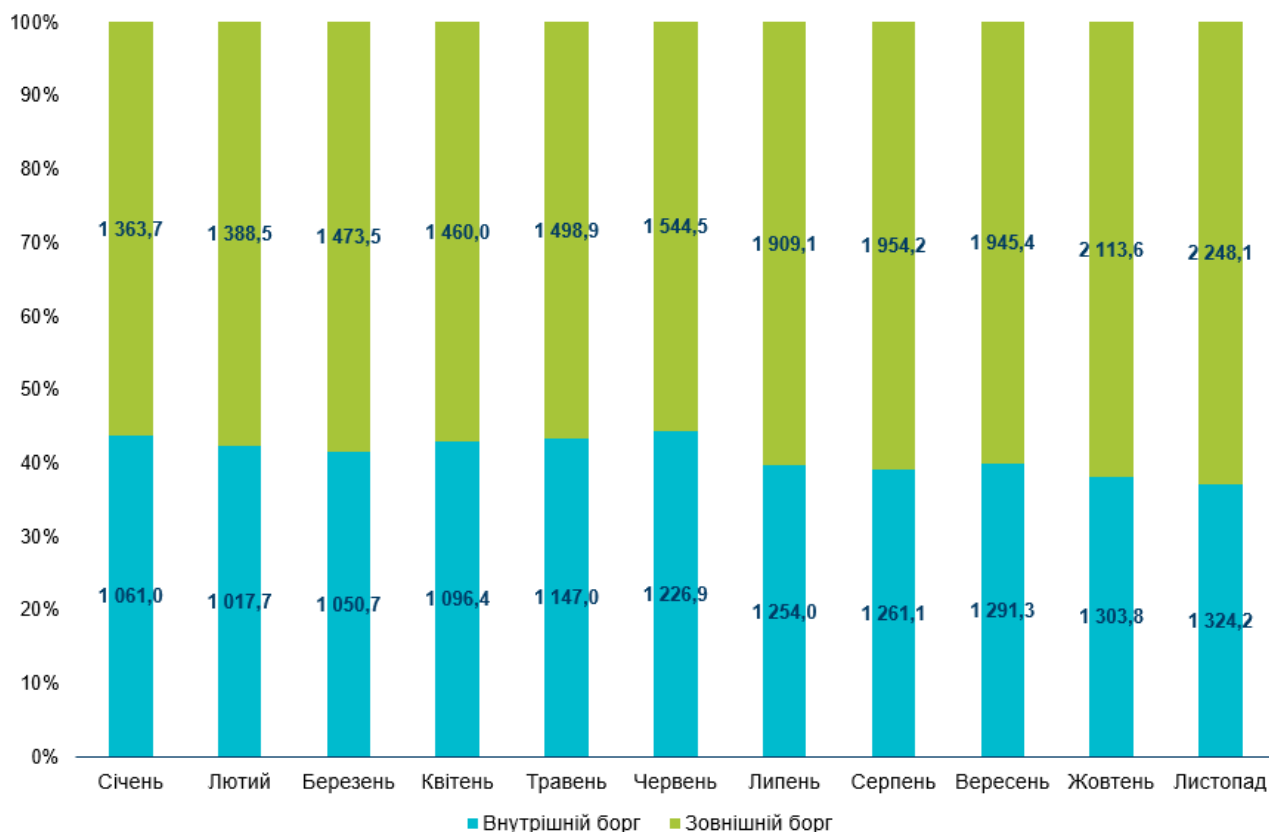

Рис. 2.5. Динаміка внутрішнього та зовнішнього державного боргу у 2022 році [28]

Протягом періоду від березня до грудня 2022 року, у зв'язку з повномасштабною війною, Україна активно залучала фінансування з різних джерел для покриття потреб державного бюджету. Основним джерелом стали зовнішні запозичення, які склали 562,9 млрд грн, або 46,4% від загального фінансування бюджету країни у 2022 році. Це включало як багатосторонню фінансову підтримку від міжнародних організацій, так і двосторонні кредити від країн-партнерів.

Іншим значним джерелом фінансування стало внутрішнє запозичення через Національний банк України (НБУ), який забезпечив близько 400 млрд грн, або 33% загального фінансування, шляхом прямого викупу військових облігацій. Це демонструє активне використання монетарних інструментів для підтримки бюджету в умовах війни.

Уряд також активно використовував аукціони з розміщення облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП) для залучення коштів, отримавши 250,4 млрд грн, що складає 20,6% від загального фінансування. Більшість цих облігацій були придбані банками, що свідчить про активну участь фінансового сектору в підтримці державних фінансів (рис. 2.6).

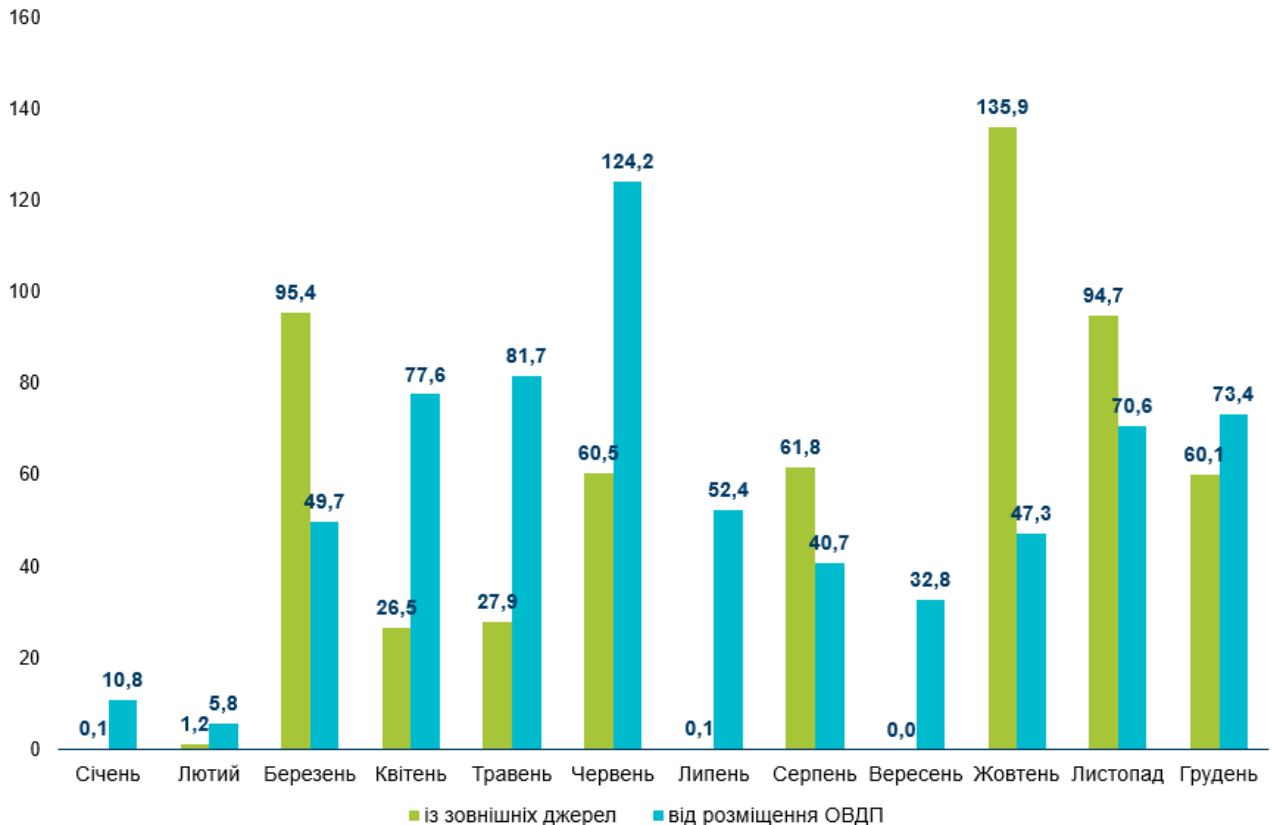

Рис. 2.6. Джерела державних запозичень України у 2022 році [28]

Додатково, у грудні 2022 року було здійснено випуск ОВДП на суму 30 млрд грн з метою збільшення статутного капіталу ПАТ «Українська фінансова житлова компанія». Цей крок демонструє пошук додаткових способів фінансування ключових секторів економіки, що є важливим для відновлення та розвитку країни в умовах війни.

Такий комплексний підхід до фінансування державного бюджету України в умовах воєнного стану підкреслює зусилля уряду у пошуку різноманітних джерел фінансування для задоволення нагальних потреб країни.

У 2022 році загальний обсяг фінансування державного бюджету України досягнув 1,2 трлн грн. З цієї суми, 564,2 млрд грн було отримано у вигляді зовнішніх кредитів, тоді як 666,9 млрд грн було залучено через розміщення облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП). Найбільша сума фінансування в одному місяці була отримана у червні – 184,7 млрд грн, з яких 124,2 млрд грн було залучено на внутрішньому ринку. Це стало рекордною сумою за весь період. У жовтні було залучено найбільшу суму зовнішніх кредитів – 135,9 млрд грн.

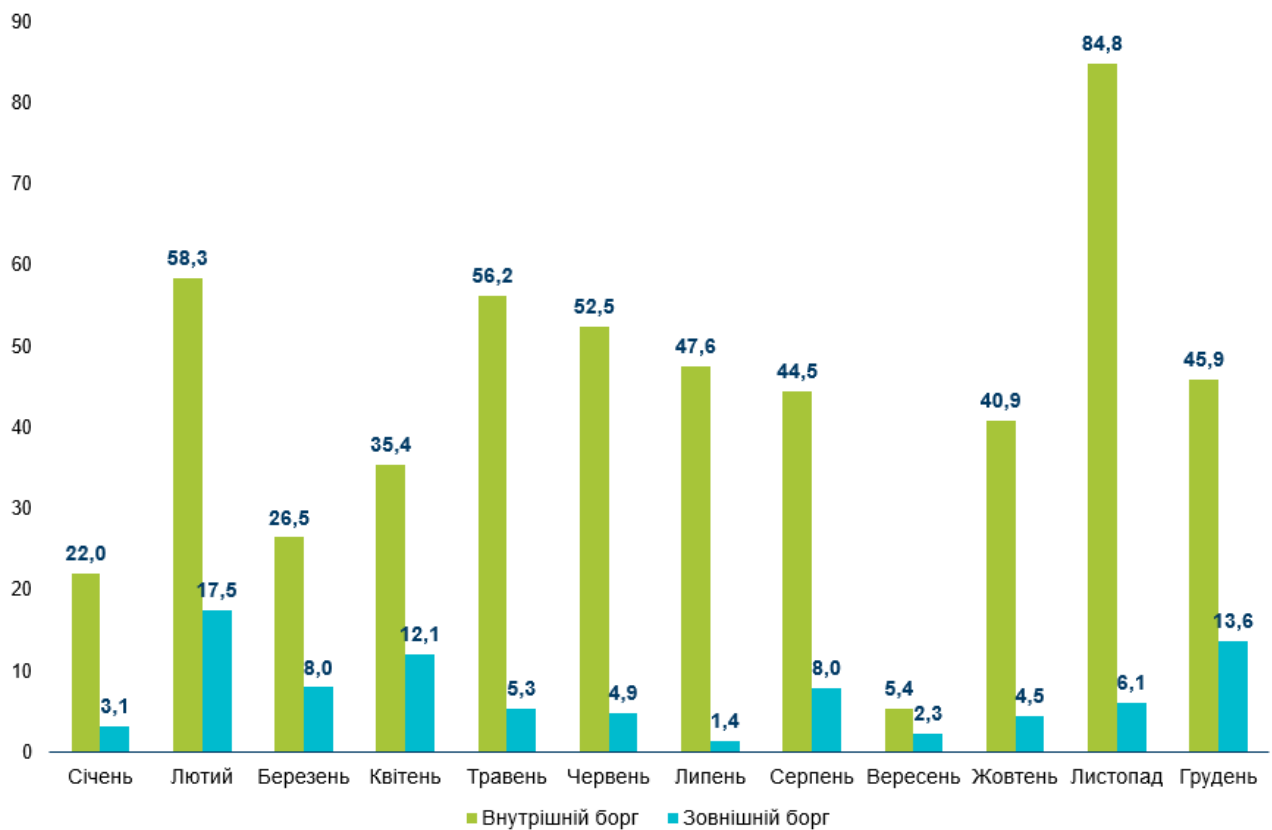

Рис. 2.7. Результати розміщення ОВДП у 2022 році [28]

Зовнішні кредити надавалися Україні на дуже вигідних умовах, що включало довгі терміни погашення та низькі процентні ставки. Наприклад, від Світового банку було отримано кредит із терміном погашення 19 років та п'ятирічним пільговим періодом, із процентною ставкою 0,25% річних. Від Японського агентства міжнародного співробітництва «Джайка» був наданий кредит на 30 років з 10-річним пільговим періодом і процентною ставкою 1%

річних. Уряд Італії надав кредит на 15 років за нульовою процентною ставкою з 7,5-річним пільговим періодом.

Незважаючи на військові дії, Уряд України виконував свої боргові зобов'язання, витративши 606,6 млрд грн на обслуговування та погашення державного боргу. З цієї суми, 519,8 млрд грн (85,7%) припадає на внутрішній борг, а 86,7 млрд грн – на зовнішній. Залучені кошти від внутрішніх боргів (666,9 млрд грн) перевищили витрати на їх погашення та обслуговування лише на 147,1 млрд грн.

Наведені дані свідчать про значні зусилля уряду з утримання фінансової стабільності країни в умовах воєнного стану, забезпечуючи потреби державного бюджету та виконуючи існуючі фінансові зобов'язання.

Підписання Меморандуму про взаєморозуміння щодо призупинення виплат за офіційним боргом з міжнародними партнерами у G7 та Паризькому клубі зіграло ключову роль у фінансовому управлінні України в 2022 році. За даними Міністерства фінансів України, станом на 1 липня 2022 року, було заплановано витратити 135,8 млрд грн на погашення та обслуговування зовнішнього державного боргу. Однак завдяки досягнутим домовленостям, виплати за зовнішнім боргом у 2022 році зменшилися на 49 млрд грн [52].

Така економія коштів стала особливо значущою в умовах повномасштабної війни, де кожен фінансовий ресурс мав критичне значення. Відтермінування виплат за офіційним боргом дозволило уряду перенаправити кошти на нагальні потреби, особливо на військові витрати та інші критичні державні потреби.

Дане рішення свідчить про гнучкість та ефективність міжнародної фінансової системи у відповіді на надзвичайні ситуації, а також про солідарність міжнародної спільноти з Україною в умовах її боротьби за незалежність та суверенітет. Водночас цей крок відображає стратегічне управління державним боргом України, забезпечуючи країні необхідний відстрочений період для відновлення економіки та подальшого виконання своїх зобов'язань.

Додатково до боргових інструментів, Україна отримала значну підтримку у вигляді безповоротної фінансової допомоги від міжнародних партнерів. В період з початку повномасштабної війни до кінця 2022 року, Україна отримала гранти на загальну суму 480,6 млрд грн (рис. 2.8). Ці кошти стали надзвичайно важливими для країни в умовах воєнного стану та економічних викликів, пов'язаних з ним.

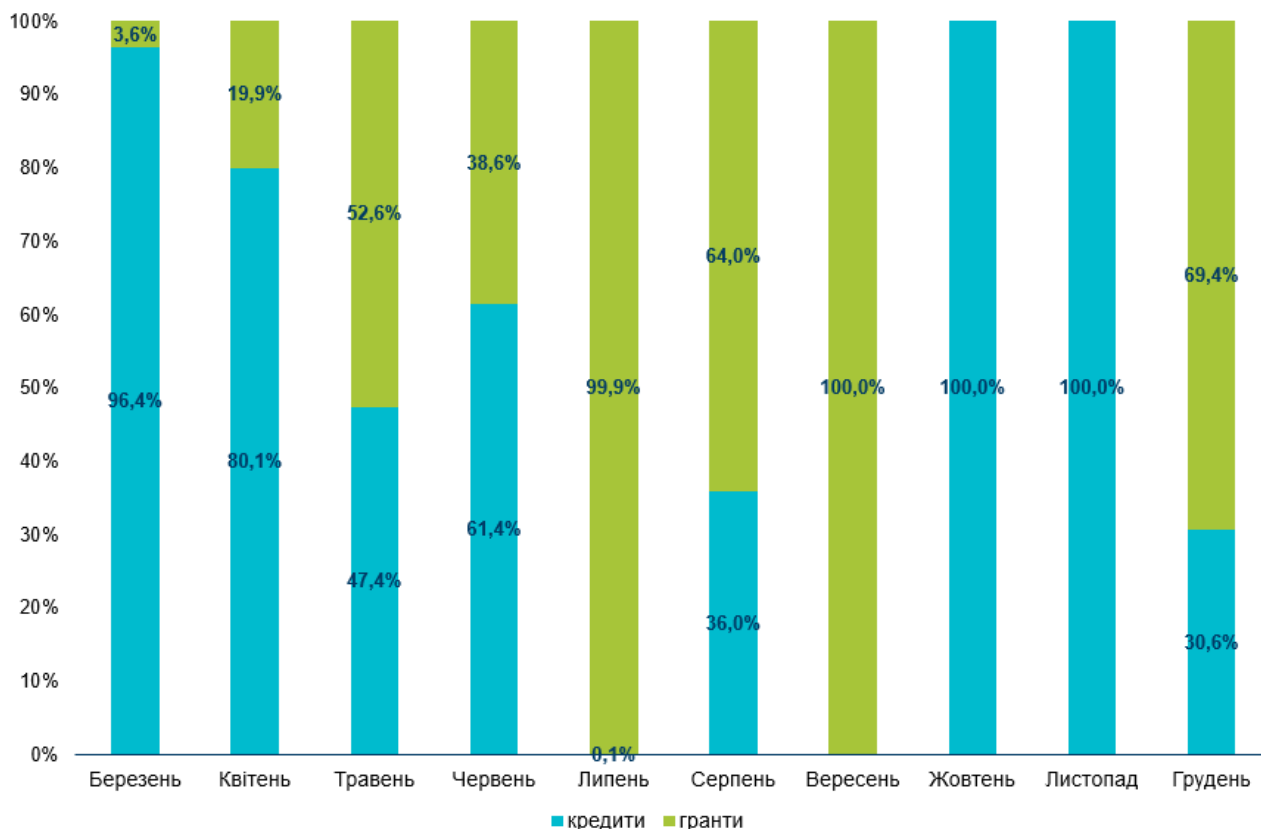

Рис. 2.8. Форми міжнародної фінансової допомоги отриманої Україною у 2022 році [28]

Отримані гранти дозволили Україні фінансувати широкий спектр соціальних потреб. Це включало виплати заробітних плат, забезпечення допомоги внутрішньо переміщеним особам (ВПО), а також підтримку медичних послуг, що є критично важливими для забезпечення гуманітарних потреб населення.

Важливо відзначити, що безповоротна фінансова допомога має перевагу перед залученням боргових зобов'язань, оскільки не передбачає необхідності

повернення коштів у майбутньому. Це дозволяє країні-одержувачу використовувати отримані ресурси без додаткового боргового навантаження, що особливо важливо в умовах економічної кризи та війни.

Таким чином, ця безповоротна фінансова допомога стала ключовим фактором у підтримці України в умовах воєнного конфлікту, дозволяючи уряду забезпечувати важливі соціальні та гуманітарні програми.

Аналізуючи управління державним боргом України в умовах війни, можна виявити кілька ключових ризиків. По-перше, значне зростання боргового навантаження через різке збільшення витрат на військові потреби та соціальну підтримку призводить до потенційної загрози фіскальній стабільності. По-друге, валютні ризики, пов'язані з залученням зовнішнього фінансування, збільшуються в умовах падіння національної валюти. По-третє, довгостроковість боргових зобов'язань, зокрема з довгими термінами погашення та низькими процентними ставками, може створити тривале навантаження на державні фінанси.

Попри збільшення обсягу державного боргу, Україна продемонструвала здатність адаптуватися до швидких змін, забезпечуючи потреби державного бюджету та виконуючи існуючі фінансові зобов'язання. Особливо це стало можливим завдяки підтримці міжнародних партнерів, які надали значну фінансову допомогу та позики на вигідних умовах. Однак, у разі затягування війни, це може виявитися недостатнім, і Україні, можливо, доведеться розглядати опції реструктуризації боргу для зменшення фінансового тягара.

В цьому контексті, розробка стратегії реструктуризації боргу може стати критично важливою для збереження фінансової стабільності країни. Така стратегія могла б включати в себе переговори з кредиторами щодо зміни умов погашення, зменшення або відтермінування виплат за боргами, а також можливе зниження процентних ставок або періоду пільгового погашення. Такий підхід вимагає гнучкості та активного діалогу з міжнародними фінансовими установами та країнами-кредиторами, а також чіткого розуміння довгострокових фіскальних перспектив країни.

Висновки до розділу 2

В умовах макроекономічної та військово-політичної нестабільності, яка охопила Україну, особливої ваги набувають бюджетно-податкові фактори, що визначають фіскальний простір країни. Значне місце у цьому аспекті займають детермінанти асиметрій фінансового простору, які включають:

- Адаптацію податкової системи до воєнного стану. Україна впровадила ряд заходів для оптимізації податкової системи, включаючи зниження податкового тиску на виробництво, малі та середні підприємства, звільнення від окремих податків на окупованих територіях, та введення пільгових ставок для певних категорій підприємців. Такі кроки мали на меті підтримку економічної активності та забезпечення справедливого збору податків, однак, також викликали зниження податкових надходжень до бюджету, що створює певні асиметрії у фінансовому просторі.

- Мобілізацію фінансових ресурсів для оборонних та соціальних потреб: Україна зіткнулася з необхідністю забезпечення фінансування оборони та соціальних програм у воєнний період, що вимагало розробки ефективних шляхів мобілізації ресурсів, включаючи залучення міжнародної фінансової підтримки, емісію державного боргу, та перерозподіл внутрішніх бюджетних коштів. Але ці заходи також привели до зростання державного боргу та зменшення видатків на економічну діяльність, що створює додаткові виклики для фіскального простору.

- Зміну пріоритетів у бюджетній політиці. Переосмислення бюджетної стратегії в умовах війни вимагає від держави встановлення нових пріоритетів, зокрема, зосередження на оборонних потребах та економічному розвитку. Незважаючи на зростання видатків на оборону, критично важливим залишається підтримка економічної активності, включаючи інвестиції в інфраструктуру, підтримку малого та середнього бізнесу, що може сприяти стабілізації фіскального простору та відновленню економіки.

- Зростання боргового навантаження на національну економіку і фінансову систему. У контексті воєнного стану України, управління державним боргом виходить на передній план як ключовий елемент фінансової стабільності та один

із основних детермінантів асиметрій у фіскальному просторі. Значне зростання державного боргу, обумовлене потребою в фінансуванні оборонних витрат та соціальних програм, ставить перед урядом завдання забезпечення балансу між необхідністю термінового фінансування поточних потреб і ризиком надмірного збільшення боргового навантаження, що може негативно вплинути на майбутнє фінансове становище країни.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ПОДОЛАННЯ АСИМЕТРІЙ ФІСКАЛЬНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У сучасному світі, де економічна та політична ситуація швидко змінюється, виклики, з якими стикається фіскальна система країни, особливо в умовах воєнного стану, вимагають глибокого та всебічного аналізу. Україна, переживаючи період військових дій, стикається зі значними асиметріями у своєму фіскальному просторі, які необхідно ефективно подолати для забезпечення стабільності та розвитку країни.

Основним завданням у таких умовах є адаптація фіскальної політики до воєнного стану, що передбачає збалансування бюджетних пріоритетів, оптимізацію видатків та пошук додаткових джерел фінансування. Проблема асиметрії фіскального простору в умовах кризи вимагає розробки комплексних рішень, які забезпечуватимуть не тільки фінансову стабільність, але й соціальну підтримку населення.

Важливим аспектом у вирішенні цих питань є відновлення та підтримка довіри громадян до фіскальної політики, що може бути досягнуто через забезпечення прозорості та відповідальності у використанні бюджетних ресурсів. На першому плані стоїть завдання забезпечення ефективності бюджетних видатків, особливо у сферах оборони, соціального захисту та відновлення інфраструктури, постраждалої внаслідок воєнних дій.

Водночас, подолання асиметрій фіскального простору вимагає активізації міжнародного співробітництва та залучення фінансової допомоги від міжнародних партнерів і фінансових інституцій. Це дозволить Україні не тільки покрити нагальні потреби в умовах воєнного стану, але й забезпечити довгостроковий розвиток країни. Особливу увагу слід приділити впровадженню інноваційних механізмів у фіскальній сфері, включаючи цифровізацію податкових та митних процесів, що може значно підвищити ефективність та прозорість фіскальної системи.

У контексті адаптації фіскальної політики до воєнного стану, одним з ключових викликів є відновлення та подальший розвиток військово-промислового комплексу. В цьому контексті, імплементація податкових канікул для виробників військової техніки та обладнання, особливо в сегменті виробництва дронів, може стати значущим стимулом для зростання та інновацій у даній галузі. Таке звільнення від податків не тільки підтримає існуючих виробників, але й заохотить нові компанії до входження в цей сектор, сприяючи розширенню виробничих можливостей та збільшенню внутрішнього виробництва військової продукції.

Поряд з податковими ініціативами, важливим кроком є розробка і реалізація спеціалізованих державних програм, спрямованих на розвиток військово-промислового комплексу. Ці програми повинні включати не тільки фінансову підтримку, але й заходи щодо стимулювання досліджень та розробок у галузі, формування інфраструктури для тестування та впровадження новітніх технологій. Крім того, важливо забезпечити координацію зусиль між урядом, приватним сектором та науковими інституціями для формування інноваційного екосистеми, яка сприятиме створенню передових військових технологій [46, с. 198].

Важливим аспектом у цьому процесі є також залучення іноземного інвестиційного капіталу та міжнародного технічного співробітництва. Це не тільки розширить можливості фінансування, але й дозволить інтегрувати український військово-промисловий комплекс у світовий ринок, забезпечуючи доступ до сучасних технологій та ноу-хау. Важливою є також робота над створенням сприятливого інвестиційного клімату та розробкою гарантій для іноземних інвесторів.

Окрім цього, з метою розширення співробітництва вітчизняних державних і приватних підприємств в галузі військово-промислового комплексу доцільно максимально знизити податкові ставки для українських і іноземних виробників, якщо такі виробники розміщуватимуть виробничі потужності на території України. Податкове стимулювання виробництва військової техніки,

спорядження та дронів є необхідним для досягнення цілей України у війні з росією.

Важливим етапом з подолання асиметрій розвитку фіскального простору України в умовах воєнного стану є розробка стратегій дефіцитного та боргового фінансування розвитку пріоритетних галузей економіки, до яких, окрім військово-промислового комплексу, варто віднести енергетику, транспортну логістику та машинобудування, як локомотиву розвитку переробної промисловості з високою часткою доданої вартості. Розвиток галузей економіки з високою часткою доданої вартості та реалізація політики імпортозаміщення дозволить Україні

Розвиток галузей економіки з високою часткою доданої вартості, а також реалізація політики імпортозаміщення, має потенціал значно зміцнити економіку України. Така стратегія дозволить країні зменшити залежність від імпорту, сприяючи розвитку внутрішнього виробництва, інновацій та технологій. Фокусування на галузях з високим рівнем доданої вартості, таких як ІТ-сектор, високотехнологічне виробництво, біотехнології, альтернативна енергетика та інші, забезпечить створення кваліфікованих робочих місць, підвищення рівня доходів населення та зростання ВВП [12, с. 38].

Політика імпортозаміщення, в свою чергу, спонукатиме до розвитку внутрішнього виробництва, підтримки місцевих підприємств та створення нових. Це стимулюватиме інвестиції в промисловість і сільське господарство, що, в свою чергу, підвищить конкурентоспроможність українських товарів на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Однак, важливо, щоб процес імпортозаміщення був збалансований та стратегічно спланований, щоб уникнути потенційних негативних наслідків, таких як зростання цін або зниження якості товарів. Важливо також забезпечити наявність належних стимулів для інновацій та вдосконалення продуктивності вітчизняних підприємств.

Загалом, розвиток галузей з високою доданою вартістю та імплементація політики імпортозаміщення може стати основою для сталого та динамічного розвитку економіки України, збільшуючи її самодостатність та незалежність.

Одним з основних напрямів стратегії є розвиток військово-промислового комплексу (ВПК), з акцентом на досягнення 70% покриття потреб фронту у таких сферах як дрони, засоби радіоелектронної боротьби, міномети, гармати, що вимагає значного посилення дослідницьких, виробничих та фінансових ресурсів, залучення висококваліфікованих кадрів та інтеграції передових технологій.

Другим важливим елементом є стимулювання розвитку пріоритетних галузей економіки, таких як ІТ-сектор, машинобудування, високотехнологічне виробництво, біотехнології, альтернативна енергетика та переробне сільське господарство. Розвиток цих галузей не тільки забезпечить економічне зростання, але й сприятиме диверсифікації економіки та зменшенню її залежності від традиційних секторів.

Третя складова стратегії – забезпечення сприятливого інвестиційного клімату для залучення іноземних інвестицій, що передбачає створення стабільних та прозорих умов для інвесторів, реформування податкової системи, в частині створення спеціальних податкових режимів, поліпшення законодавчого регулювання.

Четверта ціль – збільшення капітальних видатків на розвиток транспортної інфраструктури, зокрема залізничної та морської, що є критично важливим для підвищення ефективності логістики та зовнішньої торгівлі.

П'ятий аспект включає збільшення капітальних видатків на розвиток енергетичної інфраструктури, що є ключовим для забезпечення енергетичної безпеки та незалежності України.

Шостим важливим аспектом стратегії економічного розвитку України в умовах воєнного стану є ефективна боротьба з контрабандою та тіньовою економікою, яка має бути тісно пов'язана з покращенням адміністрування податків. Ця складова стратегії вимагає комплексного підходу, оскільки

контрабанда та тіньова економіка становлять значну загрозу як для фіскальної стабільності держави, так і для її економічної безпеки.

Запропоновані нами цілі, які обумовлюють формування стратегії економічного розвитку України, справді виступають як один з ключових шляхів досягнення балансу та ефективності в управлінні національною економікою в умовах воєнного стану. Наявність чітко визначеної та всеосяжної стратегії є критично важливою для забезпечення оптимального використання фіскального простору, спрямованого на стимулювання та підтримку ключових секторів економіки.

Важливість цієї стратегії полягає не лише в її здатності до визначення пріоритетів та цілей, але й у структуруванні фіскальної політики, що включає вибір і застосування конкретних фіскальних інструментів. Це охоплює широкий спектр заходів, від податкових стимулів та регуляторних змін до інвестицій у інфраструктуру та підтримки наукових досліджень і розробок.

Особливу увагу в цій стратегії слід приділити підтримці інновацій та технологічного розвитку, оскільки це є ключем до забезпечення довгострокової конкурентоспроможності національної економіки. Крім того, необхідно звернути увагу на розвиток людського капіталу, освіти та навичок, що є фундаментом для будь-якого економічного зростання.

Зважаючи на те, що для реалізації цілей окресленої нами стратегії економічного розвитку України необхідно акумулювати значні суми коштів, а в умовах війни, це досить складно зробити, то доцільно використовувати технології «функціональних фінансів», які передбачають дефіцитне фінансування економічного розвитку.

Зважаючи на складності, які виникають при забезпеченні фінансування стратегії економічного розвитку України в умовах військового стану, застосування концепції «функціональних фінансів» здається раціональним підходом. Ця концепція, що базується на ідеях модерної монетарної теорії, дозволяє розглядати дефіцитне фінансування не як перешкоду, а як інструмент економічного стимулювання.

Застосування функціональних фінансів у контексті України може включати підхід, за яким держава, використовуючи свої повноваження в емісії валюти, забезпечує фінансування стратегічно важливих проектів, не обмежуючись традиційними рамками балансу бюджетного дефіциту. Це означає, що держава може фінансувати свої витрати, не залежачи виключно від податкових надходжень або запозичень на фінансових ринках.

Важливо зазначити, що такий підхід вимагає дуже обережного та відповідального застосування, оскільки надмірне використання дефіцитного фінансування може призвести до підвищеної інфляції. Тому цей інструмент потрібно використовувати разом з іншими заходами макроекономічної політики, такими як грошово-кредитне регулювання та політика доходів.

Втім, в умовах, коли традиційні джерела фінансування обмежені або недоступні, функціональні фінанси можуть стати важливим інструментом для підтримки економічного розвитку, фінансування відновлення інфраструктури, розвитку військово-промислового комплексу та інших ключових галузей національної економіки.

Ефективне використання дефіцитного фінансування у рамках економічного розвитку вимагає чіткої структуризації та контролю. Це може бути досягнуто за допомогою розробки спеціальних державних цільових програм, які визначають конкретні цілі, обсяги фінансування, відповідальні структури та критерії оцінки ефективності використання коштів.

Важливо, щоб ці програми були розроблені на основі детального аналізу потреб економіки, прогнозів розвитку та оцінки потенційного впливу інвестицій. Це має включати інтеграцію з загальнонаціональною стратегією розвитку та врахування специфіки воєнного стану. Наприклад, можуть бути створені окремі програми для підтримки військово-промислового комплексу, розвитку інфраструктури, підтримки ІТ-сектора, розвитку альтернативної енергетики тощо.

Також надзвичайно важливим є впровадження прозорих механізмів контролю за розподілом та використанням коштів. Це включає розробку

ефективних систем моніторингу та звітності, що дозволяють відслідковувати хід реалізації проектів та оцінювати їх вплив на економіку. Важливим аспектом є також залучення незалежних аудиторів та експертів для забезпечення об'єктивної оцінки використання коштів та досягнення поставлених цілей.

Крім того, ефективність цих програм може бути підвищена шляхом використання сучасних технологій, таких як великі дані та аналітика, для збору та аналізу інформації, а також застосування інноваційних фінансових інструментів, наприклад, облігацій для фінансування конкретних проектів або програм.

Використання державного боргу в якості інструменту фіскального простору, особливо в умовах воєнного стану, справді є ключовим фактором, який може забезпечити необхідне фінансування для вирішення нагальних проблем державного бюджету, а також створити основу для відновлення та розвитку економіки в складних умовах [10, с. 28].

З одного боку, державні запозичення можуть надати оперативні ресурси для фінансування важливих соціальних програм, підтримки військових потреб, інвестицій в інфраструктуру та інших ключових сфер економіки. Це особливо важливо, коли традиційні джерела доходу, такі як податки, зменшуються внаслідок економічного спаду, пов'язаного з військовими діями.

З іншого боку, необхідно враховувати потенційні ризики, пов'язані з надмірним зростанням державного боргу. Дотримання Маастрихтських критеріїв, зокрема обмеження відношення державного боргу до ВВП на рівні не більшому за 60%, є важливою умовою для забезпечення фінансової стабільності та уникнення занадто великого навантаження на майбутні покоління через боргові зобов'язання.

З цією метою актуалізується питання розробки стратегії управління державним боргом в умовах воєнного стану, яка повинна закріплювати програмно-цільовий метод залучення державних запозичень та конкретні таргети відношення державного боргу до ВВП. Так, програмно-цільовий метод залучення державного боргу повинен сприяти структуризації державних

запозичень та забезпечувати їх цільове використання. Тобто держава повинна позичати кошти виключно виходячи з необхідності фінансування конкретної державної цільової програми розвитку національної економіки. В такому випадку зросте ефективність боргової політики держави, адже державний борг дійсно перетвориться на інструмент стимулювання економічного зростання.

В контексті реалізації стратегії управління державним боргом доцільно розробити механізм і переговорну позицію з кредиторами щодо реструктуризації частини зовнішнього державного боргу, адже витрати на його обслуговування та погашення є еквівалентними витратам на сектор оборони. Зважаючи на високу ціну, яку Україна платить у війні з росією, вона має повне право запросити в іноземних партнерів переговори щодо реструктуризації державного боргу.

Окрім цього, доцільно розробити механізм та закон щодо разового взаємного списання внутрішнього боргу між НБУ та Урядом, Урядом та державними підприємствами, що дасть змогу суттєво скоротити розмір державного боргу та зменшити державні витрати на його обслуговування.

Підсумовуючи, зауважимо, що важливість стратегічного управління фінансовим простором України в умовах воєнного стану не може бути переоцінена. На передньому плані стоять завдання адаптації фінансової політики до нових реалій, балансування бюджетних пріоритетів, ефективного використання коштів, залучення додаткових фінансових ресурсів, та розвитку ключових секторів національної економіки.

Ключовими елементами цієї стратегії є відновлення та розвиток військово-промислового комплексу, зокрема через податкові стимули та державні програми, активізація пріоритетних галузей економіки, забезпечення сприятливого інвестиційного клімату, а також модернізація інфраструктури.

Використання дефіцитного фінансування та управління державним боргом у розумних межах, з урахуванням Маастрихтських критеріїв, може стати ефективним інструментом для розвитку економіки та підтримки військових потреб. Важливо, щоб використання цих інструментів супроводжувалося чіткими програмами, контролем та прозорістю витрат.

Розвиток цифрових технологій у фіскальній сфері, включаючи цифровізацію податкових та митних процесів, може значно підвищити ефективність та прозорість фіскальної системи, а також сприяти боротьбі з контрабандою та тіньовою економікою.

У цілому, глибоке розуміння викликів та мудре використання доступних фіскальних інструментів стане ключем до підтримки та розвитку української економіки в цей критичний період. Все це вимагає координованих дій з боку держави, приватного сектору та міжнародної спільноти, щоб забезпечити ефективне використання ресурсів та створити міцну основу для майбутнього процвітання України.

Висновки до розділу 3

У сучасних умовах, коли Україна переживає воєнний стан, фіскальна система країни стикається з серйозними викликами. Основне завдання полягає у адаптації фіскальної політики до цих нових умов, що включає збалансування бюджетних пріоритетів та пошук нових джерел фінансування. Розвиток комплексних рішень, які забезпечать фінансову стабільність та соціальну підтримку населення, є важливим для подолання асиметрій фіскального простору в умовах кризи.

Відновлення та підтримка довіри громадян до фіскальної політики є одним із ключових аспектів для вирішення виникаючих питань. Це досягається шляхом забезпечення прозорості та відповідальності у використанні бюджетних ресурсів. Зокрема, це стосується ефективності бюджетних видатків у сферах оборони, соціального захисту, а також відновлення інфраструктури, пошкодженої внаслідок воєнних дій.

Подолання асиметрій фіскального простору також вимагає активізації міжнародного співробітництва та залучення фінансової допомоги від міжнародних партнерів та фінансових інституцій, що дасть можливість Україні

покрити нагальні потреби в умовах воєнного стану та забезпечити довгостроковий розвиток країни. Важливо також приділити увагу впровадженню інноваційних механізмів у фіскальній сфері, включаючи цифровізацію податкових та митних процесів.

У контексті адаптації фіскальної політики до воєнного стану, відновлення та розвиток військово-промислового комплексу є одним з ключових викликів. Запровадження податкових канікул для виробників військової техніки та обладнання, особливо у сегменті дронів, може стати значним стимулом для розвитку цієї галузі. Разом з податковими стимулами, необхідно розробити і реалізувати спеціалізовані державні програми, спрямовані на розвиток військово-промислового комплексу.

ВИСНОВКИ

1. Фіскальний простір являє собою комплексний механізм, що включає різноманітні фінансові ресурси, доступні для держави. Він відіграє критичну роль у реалізації стратегічних цілей та пріоритетів розвитку країни, зокрема в інноваційному модернізуванні економіки. Ефективне управління цим простором вимагає врахування загальноекономічної стратегії, бажаних інвестиційних ресурсів та взаємодії різних елементів фінансової системи.

2. Фіскальний простір є інструментом для досягнення макроекономічної стабільності та стимулювання економічного зростання. Використання бюджетно-податкових та монетарних інструментів вимагає ретельної координації і врахування потенційних ефектів на економічну та фінансову стабільність. Правильне управління фіскальним простором може ефективно використовувати державний борг та бюджетний дефіцит для інвестування в ключові галузі економіки, забезпечуючи тим самим стимулювання зростання та розвитку.

3. У фіскальному просторі ключову роль відіграють державні органи, які через законодавчі та нормативні акти формують основу для фіскальної політики та її впровадження. Вони забезпечують регулювання взаємодії між різними суб'єктами фіскальної політики, спрямовуючи фінансові ресурси на важливі соціально-економічні завдання.

4. Фіскальний простір характеризується динамічною взаємодією між різними суб'єктами, де рішення та поведінка кожного учасника залежать від багатофакторного аналізу, що включає врахування не тільки економічних, але й соціально-культурних, політичних та екологічних чинників, що визначають специфіку взаємодії у фіскальному просторі.

5. В умовах макроекономічної та військово-політичної нестабільності, яка охопила Україну, особливої ваги набувають бюджетно-податкові фактори, що визначають фіскальний простір країни. Значне місце у цьому аспекті займають детермінанти асиметрій фінансового простору, які включають:

- Адаптацію податкової системи до воєнного стану. Україна впровадила ряд заходів для оптимізації податкової системи, включаючи зниження податкового тиску на виробництво, малі та середні підприємства, звільнення від окремих податків на окупованих територіях, та введення пільгових ставок для певних категорій підприємців. Такі кроки мали на меті підтримку економічної активності та забезпечення справедливого збору податків, однак, також викликали зниження податкових надходжень до бюджету, що створює певні асиметрії у фінансовому просторі.

- Мобілізацію фінансових ресурсів для оборонних та соціальних потреб: Україна зіткнулася з необхідністю забезпечення фінансування оборони та соціальних програм у воєнний період, що вимагало розробки ефективних шляхів мобілізації ресурсів, включаючи залучення міжнародної фінансової підтримки, емісію державного боргу, та перерозподіл внутрішніх бюджетних коштів. Але ці заходи також привели до зростання державного боргу та зменшення видатків на економічну діяльність, що створює додаткові виклики для фіскального простору.

- Зміну пріоритетів у бюджетній політиці. Переосмислення бюджетної стратегії в умовах війни вимагає від держави встановлення нових пріоритетів, зокрема, зосередження на оборонних потребах та економічному розвитку. Незважаючи на зростання видатків на оборону, критично важливим залишається підтримка економічної активності, включаючи інвестиції в інфраструктуру, підтримку малого та середнього бізнесу, що може сприяти стабілізації фіскального простору та відновленню економіки.

- Зростання боргового навантаження на національну економіку і фінансову систему. У контексті воєнного стану України, управління державним боргом виходить на передній план як ключовий елемент фінансової стабільності та один із основних детермінантів асиметрій у фіскальному просторі. Значне зростання державного боргу, обумовлене потребою в фінансуванні оборонних витрат та соціальних програм, ставить перед урядом завдання забезпечення балансу між необхідністю термінового фінансування поточних потреб і ризиком надмірного

збільшення боргового навантаження, що може негативно вплинути на майбутнє фінансове становище країни.

6. У сучасних умовах, коли Україна переживає воєнний стан, фіскальна система країни стикається з серйозними викликами. Основне завдання полягає у адаптації фіскальної політики до цих нових умов, що включає збалансування бюджетних пріоритетів та пошук нових джерел фінансування. Розвиток комплексних рішень, які забезпечать фінансову стабільність та соціальну підтримку населення, є важливим для подолання асиметрій фіскального простору в умовах кризи.

7. Відновлення та підтримка довіри громадян до фіскальної політики є одним із ключових аспектів для вирішення виникаючих питань. Це досягається шляхом забезпечення прозорості та відповідальності у використанні бюджетних ресурсів. Зокрема, це стосується ефективності бюджетних видатків у сферах оборони, соціального захисту, а також відновлення інфраструктури, пошкодженої внаслідок воєнних дій.

8. Подолання асиметрій фіскального простору також вимагає активізації міжнародного співробітництва та залучення фінансової допомоги від міжнародних партнерів та фінансових інституцій, що дасть можливість Україні покрити нагальні потреби в умовах воєнного стану та забезпечити довгостроковий розвиток країни. Важливо також приділити увагу впровадженню інноваційних механізмів у фіскальній сфері, включаючи цифровізацію податкових та митних процесів.

9. У контексті адаптації фіскальної політики до воєнного стану, відновлення та розвиток військово-промислового комплексу є одним з ключових викликів. Запровадження податкових канікул для виробників військової техніки та обладнання, особливо у сегменті дронів, може стати значним стимулом для розвитку цієї галузі. Разом з податковими стимулами, необхідно розробити і реалізувати спеціалізовані державні програми, спрямовані на розвиток військово-промислового комплексу.

10. Важливою є також розробка стратегій для дефіцитного та боргового фінансування розвитку пріоритетних галузей економіки. Це включає в себе енергетику, транспортну логістику, машинобудування та інші сектори з високою часткою доданої вартості. Такий підхід допоможе не лише розвивати військово-промисловий комплекс, але й підвищувати конкурентоспроможність інших ключових галузей. Розвиток галузей з високою доданою вартістю та реалізація політики імпортозаміщення стане значущою підтримкою для економіки України. Це дозволить країні зменшити залежність від імпорту, сприяти розвитку внутрішнього виробництва, інновацій, і технологій. Водночас, слід забезпечити збалансованість і стратегічне планування цього процесу, щоб уникнути зростання цін або зниження якості товарів.

11. Ефективне управління державним боргом відіграє критично важливу роль у фіскальній політиці України. Державні запозичення, з одного боку, є засобом оперативного реагування на нагальні фінансові потреби, такі як підтримка військових витрат, соціальних програм та відновлення інфраструктури, але з іншого боку, вони вносять елемент ризику через можливе збільшення фінансового навантаження на державу та майбутні покоління. Для забезпечення балансу та стабільності, важливо дотримуватися Маастрихтських критеріїв, обмежуючи відношення держборгу до ВВП на рівні не більшому за 60%, і планувати довгострокову стратегію управління боргом, яка включатиме програмно-цільовий метод залучення запозичень та реструктуризацію боргів у випадку необхідності. Такий підхід забезпечить не лише фінансову стабільність, але й відповідальне використання державних ресурсів, сприяючи економічному розвитку та соціальній захищеності населення в умовах війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адонін С.В., Ковальов М.С. Дефіцит державного бюджету України в умовах військового стану. Фінанси, банківська система та страхування в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку в кризовій економіці : *Матеріали VI Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції 2-3 березня 2023 р.* Дніпро : ДДАЕУ, 2023. С. 8–10.
2. Бак Н., Харовська А. Війна як чинник формування податкових надходжень бюджету України. *Фінанси, облік і оподаткування.* 2023. Випуск I (89). С. 21–37.
3. Бей С., Головай Н., Долюк А. Стан державного боргу України в умовах воєнного стану. *Механізм регулювання економіки.* 2023. № 3(101). С. 55–61.
4. Бугель Ю. Бюджетна політика України в умовах воєнного стану: виклики та перспективи. *Економічний аналіз.* 2023. № 33.2. С. 128–138.
5. В Україні в 14 разів зросли надходження від грального бізнесу: що відбувається. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/nadhodzhennya-vid-gralnogo-biznesu-rizko-zrosli-nazvana-prichina-12318111.html>.
6. Василевська Г. В. Системні детермінанти виникнення асиметрій фіскального простору держави. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки.* 2018. № 5(1). С. 247-253.
7. Василевська Г. В. Економічні передумови та особливості створення оптимального фіскального простору України. *Економічний аналіз.* 2018. Т. 28, № 3. С. 140-148.
8. Василевська Г. В. Структурні елементи формування організаційно-економічного механізму оптимального фіскального простору та їх взаємодія. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки.* 2018. Вип. 56. С. 145-149.
9. Василевська Г. Асиметрії фіскального простору та їх систематизація у контексті фіскальної теорії. *Економічний аналіз.* 2020. Т. 30, № 1(2). С. 31-36.

10. Ватаманюк-Зелінська У.З., Прицак Я.М., Зелінський М.-П. Особливості формування та виконання державного бюджету України в умовах воєнного стану. *Економічний простір*. 2023. № 185. С. 26–31.

11. Ватульов А. В. Бюджетний механізм в умовах трансформації економіки. *Ефективна економіка*. 2020. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7908>.

12. Дедушев І. Бюджетна політика: поняття та завдання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. № 2.77. С. 37–41.

13. Диха М. В. Фіскальні інноваційні джерела вирішення проблем соціально-економічного розвитку України. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2014. № 2(2). С. 81-88.

14. До держбюджету не надійшло майже 30 млрд грн застосованих податковою штрафів. URL: <http://rp.gov.ua/PressCenter/News/?id=1380>.

15. Дорнбуш Р. Фишер С. Макроэкономика. М. : Изд-во МГУ: ИНФРА-М, 1997. С. 90.

16. «Робота». URL: <https://diia.gov.ua/services/categories/biznesu/yerobota>.

17. Єфименко Т. І. Фіскальний простір і стабілізація державних фінансів *Фінанси України*. 2017. № 9. С. 7-28.

18. Жилінська О. В., Чеберкус Д. В. Пільгове оподаткування витрат на дослідження й розробки: теоретичні та практичні аспекти. *Фінанси України*. – 2007. № 12. С. 60-73.

19. Західна О. Р., Вацяк Д. І., Західний Р. В. Теоретичні засади формування фіскального простору територіальних громад в умовах трансформаційних процесів. *Бізнес Інформ*. 2021. № 11. С. 19-25.

20. Криган Ю. М. Сутність та архітектоніка фіскального простору держави *Modern economics*. 2020. № 23. С. 74-79.

21. Криган Ю. М. Оцінка стану безпеки фіскального простору України. *Агросвіт*. 2021. № 3. С. 66-74.

22.Крисоватий А. І., Валігура В. А. Домінанти гармонізації оподаткування: національні та міжнародні вектори : моногр. Тернопіль : Підручники і посібники, 2010. С. 141-142.

23.Кухарська Г. З. Бюджетна політика як інструмент розвитку економіки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 7. С. 77–81

24.Луцик А. І., Синютка Н. Г. Податковий інструментарій фіскальної політики в умовах діджиталізації фіскального простору. *Світ фінансів*. 2019. Вип. 1. С. 87-97.

25.Майба А. А. Фіскальний простір: економічна сутність та структура. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2011. № 9. С. 34-41.

26.Макконнелл К. Р. Брю С. Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика : в 2 т. Т. I / пер. с англ. 11-го изд. М. : Республика, 1992. 399 с.

27.Марченко О. І., Мельничук Г.С. Напрями посилення податкового стимулювання інноваційної діяльності в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду. *Вісник Житомирського державного технологічного університету*. 2013. № 1. С. 21-28.

28.Маршалок Т., Маркуц Ю. Війна і державний борг – що маємо і що буде. URL: <https://voxukraine.org/vijna-i-derzhavnyj-borg-shho-mayemo-i-shho-bude>.

29.Мейш А. В., Ільченко О. М. Бюджетна політика України як основа макроекономічної стабільності. *Вісник Хмельницького національного університету*. Економічні науки. 2019. № 3. С. 122-127.

30.Міністерство Фінансів України. Інформаційна довідка щодо державного та гарантованого державою боргу України за липень 2023 року. URL: <https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovaniy-derzhavju-borg>.

31.Міністерство Фінансів України. Інформація про стан виконання Зведеного та Державного бюджетів України за січень–серпень 2022-2023 років. URL: https://mof.gov.ua/uk/budget_2023-582.

32. Молдован О. О. Податкові інструменти стимулювання НДДКР корпоративного сектору: світова практика застосування. *Стратегічні пріоритети*. 2013. № 3 (28). С. 38-45.

33. Накліцький Д. Митне оформлення товарів на період воєнного стану: ключові новації для бізнесу. URL: https://biz.ligazakon.net/news/210518_mitne-oformlennya-tovarv-na-perod-vonnogo-stanu-klyuchov-novats-dlya-bznesu.

34. Нові реєстрації компаній та ФОП в Україні. Опендатабот. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/fop-record-2023>.

35. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua>.

36. Офіційний сайт Державної податкової служби України. URL: <https://tax.gov.ua>.

37. Офіційний сайт Державної служби статистики України: діяльність підприємств. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

38. Офіційний сайт Національного банку України: статистика зовнішнього сектору України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external>.

39. Податковий кодекс України № 2755-VI від 02.12.2010 р. (із змінами та доповненнями). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/paran785#n785>.

40. Податкові та митні пільги воєнного часу для бізнесу. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/210884_podatkov-ta-mitn-plgi-vonnogo-chasu-dlya-bznesu.

41. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану: закон України від 03.03.2022 № 2118-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-20#Text>.

42. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо удосконалення податкового контролю за трансфертним ціноутворенням: закон

України від 28.12.2014 № 72-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/72-19#Text>.

43.Проект Закону про Державний бюджет України на 2024 рік. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1986636>.

44.Проект Постанови про звіт про виконання Закону України «Про Державний бюджет України на 2022 рік». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42077>.

45.Результати Восьмого щомісячного опитування керівників підприємств «Український бізнес в умовах війни» (грудень 2022). URL: <https://cci.vn.ua/rezultaty-vosmogo-shhomisyachnogo-opytuvannya-kerivnykiv-pidpryyemstv-ukrayinskyj-biznes-v-umovah-vijny-gruden-2022>.

46.Романчишин Н.С. Основні напрямки бюджетної політики України в час війни. Проблеми та перспективи розвитку бізнесу в Україні : *матеріали III Міжнародної наук.-практ. конф. молодих вчених і студентів: тези доповідей*. Львів : Львівський торговельно-економічний університет, 2023. С. 197–199.

47.Синютка Н. Г., Побурко О. Я., Познякова О. І. Дивергенція фіскального простору України: ризики боргового виснаження. Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. 2020. № 4. С. 335-346.

48.Стан та потреби бізнесу в умовах війни: результати опитування. URL: <https://business.diia.gov.ua/cases/novini/stan-ta-potrebi-biznesu-v-umovah-vijni-rezultati-opituvanna>.

49.Стігліц Джозеф Е. Економіка державного сектора / пер. з англ. А. Олійник, Р. Сільський. К. : Основи, 1998. С. 495.

50.Точиліна І. В. Досвід податкового стимулювання інноваційного розвитку економіки. *Наукові праці НДФІ*. 2016. Вип. 3. С. 54-68.

51.Указ Президента України «Про Положення про Міністерство фінансів України» № 446/2011 від 8 квітня 2011 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/446/2011>.

52.Україна підписала Меморандум про взаєморозуміння щодо призупинення виплат за офіційним боргом з міжнародними партнерами у G7 та

Паризькому клубі. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-pidpysala-memorandum-pro-vzaiemorozuminnia-shchodo-pryzupynennia-vyplat-za-ofitsiinym-borhom-z-mizhnarodnymy-partneramy-u-g7-ta-paryzkomu-klubi>.

53. Українська митниця vs контрабанда: бій з тінню? Міжнародний центр перспективних досліджень. 2021. URL: <https://icps.com.ua/ukrayinskamytnytsya-vs-kontrabanda-biyz-tinnyu>.

54. Фіскальний простір сталого соціально-економічного розвитку держави: монографія / А. І. Крисоватий, Л. П. Амбрик, В. А. Валігура [та ін.] ; за ред. А. І. Крисоватого. Тернопіль : ТНЕУ, 2016. 332 с.

55. Фролова Н. Б. Оцінка податкового розриву по податку на прибуток у контексті збільшення фіскального простору. Економіка і прогнозування. 2021. № 4. С. 125-141.

56. Чугунов І., Качула С. Державна фінансова політика забезпечення соціального розвитку суспільства. *SCIENTIA-FRUCTUOSA (ВІСНИК Київського національного торговельно-економічного університету)*, 2020. №130(2), 87–98.

57. Чугунов І., Макогон В., Титарчук М., Крикун Т. Бюджетна політика України в умовах воєнного стану. *Державні та муніципальні фінанси*. 2023. № 12(1). С. 1–11.

58. Юхименко П. І., Федосов В. М., Лазебник Л. Л. [та ін.] Теорія фінансів: Підручник / За ред. проф. В. М. Федосова, С. І. Юрія. К. : Центр учбової літератури, 2010. С. 4.

59. Jonathan D. Ostry, Atish R. Ghosh, Jun I. Kim, Mahvash S. Qureshi Fiscal Space. 2010. P. 25 URL: www.imf.org/external/pubs/ft/spn/2010/spn1011.pdf

60. Open budget. URL: <https://openbudget.gov.ua/national-budget/incomes>.

61. Roy R., A. Heuty, E. Letouze. Fiscal Space for Public Investment (FSPI): Toward a Human Development Approach, UNDP. 2006. P. 35. URL: <http://www.g24.org/rroy0906.pdf>

62. World Trade Organization. URL: <https://www.wto.org/>